

FÜREDI HISTÓRIA

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

XI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

28.

2011.

A papsokai templomrom, Protiwinsky Ferenc festménye
(Magántulajdon)

A tihanyi apátság birtokösszeíró levele, 1211
(Pannonhalmi Bencés Főapátság Levéltára)

Felelős szerkesztő:
BAÁN BEÁTA

E számot összeállította:
LICHTNECKERT ANDRÁS

Nyelvi lektor:
dr. RÁCZ JÁNOS

Kiadja
a Balatonfüredi Helytörténeti Egyesület

Felelős kiadó:
SZENFNERNÉ VARGA ANIKÓ
elnök

A folyóirat
Balatonfüred Város Önkormányzata
támogatásával jelent meg.

Szöveggondozás:
TÓTH-BENCZE TAMÁS

Nyomdai előkészítés:
IGLÓI JÁNOS

Ára: 300 Ft

A folyóiratot az egyesületi tagok
tagilletményként kapják.

A pecsétnyomat rekonstrukciója
PÁLFFY KÁROLY
grafikusművész munkája.

FÜREDI HISTÓRIA
helytörténeti folyóirat
megjelenik évenként háromszor.

Szerkesztőség:
8230 Balatonfüred, Arany János u. 12.
E-mail cím: furedihistoria@gmail.com

Nyomás:
I+G Nyomda
Balatonfüred

ISSN 1587-9399

TARTALOM

Bóka István: KÖSZÖNTŐ	2
Érszegi Géza: A TIHANYI APÁTSÁG 1211. ÉVI BIRTOKÖSSZEÍRÓ OKLEVELÉNEK LEÍRÁSA	3
PAPSOKA, KÉK, ARÁCS, FÜRED AZ 1211. ÉVI OKLEVELÉLBEN	4
Kovács Éva: A TIHANYI ÖSSZEÍRÁS NYELVÉSZETI VIZSGÁLATÁRÓL.....	6
Dénesi Tamás: BALATONFÜRED LEVÉLTÁRI FORRÁSAI A PANNONHALMI BENCÉS FŐAPÁTSÁG LEVÉLTÁRÁBAN	11
Lichtneckert András: LEVÉLTÁRI FORRÁSOK KIADÁSA BALATONFÜREDEN.....	13
Lichtneckert András: A BALATONI HIDEGFÜRDŐK TÖRTÉNETE (1783–1889).....	15
Némethné Rác Lília: A FÜRDŐ- ÉS A VILLATELEP KIALAKULÁSA.....	20
Horváth Zsolt – Lichtneckert András: A BALATONFÜRED VÁROSÉRT KÖZALAPÍTVÁNY KIADÓI TEVÉKENYSÉGE (1999 – 2011).....	24
Szenfnerné Varga Anikó: A BALATONFÜREDI HELYTÖRTÉNETI EGYESÜLET TEVÉKENYSÉGE (1995 – 2010)	26
Ács Anna: MÚZEUMI TERVEK, REMÉNYEK BALATON- FÜREDEN.....	28
Sárköziné Sárovi Hajnalka: HELYISMERET A VÁROSI KÖNYVTÁRBAN.....	30
Bakonyi Elvira: LEVÉLTÁRI FORRÁSOK A HAGYOMÁNYÖRZŐ ISKOLAI ÓRÁN.....	33
ÚJ SZERZEMÉNYEK	35

Köszönjük a szerzőknek, alkotóknak, hogy lemond-
tak tiszteletdíjukról, szerzői jogdíjukról.

E számunk szerzői:

Dr. Ács Anna, muzeológus, Bfüred
Dr. Bakonyi Elvira, közjegyző, Bfüred
Dr. Dénesi Tamás, levéltáros, Pannonhalma
Prof. Dr. Érszegi Géza, ny. főlevéltáros, Budapest
Horváth Zsolt, alapítványi titkár, Bfüred
Kovács Éva, PhD-hallgató, Debrecen
Dr. Lichtneckert András, levéltáros, Veszprém
Némethné Rác Lília, ny. könyvtáros, Bfüred
Sárköziné Sárovi Hajnalka, könyvtáros, Bfüred
Szenfnerné Varga Anikó, ny. pedagógus, Bfüred

KÖSZÖNTŐ

Idén emlékeztünk meg településünk első írásos említésének 800. és várossá válásunk 40. évfordulójáról.

Tisztelettel köszöntöm vendégeinket, a Magyar Levéltáros Egyesület vándorgyűlésének résztvevőit és a Füredi História minden olvasóját. Balatonfüred főleg bor- és fürdőkultúrájáról ismert országunk határain túl is. A szőlészet és borászat sikeres művelése következtében városunk az 1959-ben létrejött Balatonfüred–Csopaki borvidék központja lett. A 20. század elejére gazdaságilag megerősödött helyi társadalom vezetői kívánták, hogy 1908-tól járási székhelyként funkcionálhatott. A két világháború közötti években már a járás „szervező erejének” tekintették kulturális és politikai téren. Ebből sokat veszített 1956-ban, amikor a Balatonfüredi járást megszüntették.

Településünket a Balaton-parton fakadó és az 1670-es évekből fennmaradt levéltári forrásokból ismert gyógyvize, a savanyúvíz emelte ki a bortermele települések sorából. A legutóbbi évek levéltári kutatásainak köszönhetjük, hogy néhány évtizeddel idősebb, több mint 300 éves lett a gyógyfürdők. Flasker András székesfehérvári seb orvos által 1702-ben alapított és az óvárostól sokáig különálló fürdőtelep a reformkorban a legjelentősebb hazai gyógyfürdőnké emelkedett, és folytonosan törekedett az európai színvonal elérésére. A gyógyfürdők iránt támasztott nemzetközi követelményrendszer teljesítéseként 1790-ben megalapították az Angolkertet. 1831-ben Kisfaludy Sándor kezdeményezésére, az anyanyelvi színjátszás számára közadakozásból felépítették a Játékszínt, a Dunántúl első kőszínházát, 1841–1842-ben az első, 1860–1870 között a második nyári színparkot, az Arénát, és 1846-ban gróf Széchenyi István irányításával elindították a balatoni gőzhajózást.

Füred a 19. század első felében a „Magyar Királyság díszé” volt, ezért is ápoljuk reformkori nagyjaink, Deák Ferenc, Széchenyi István, Kisfaludy Sándor, Kossuth Lajos és mások emlékét, mindazokét, akik kapcsolatba kerültek a füredi gyógyfürdővel. Széchenyi Ferenc építtette azt a kastélyt, amelyről Jókai „arany emberének” balatoni lakhelyét mintázta, és ma a Széchenyi Ferenc Szakképző Iskolának ad otthont. A Széchenyi–Széchenyi család és Balatonfüred kapcsolatáról az idén külön kötetrel emlékezünk meg.

Városunkban több mint száz emléktábla és emlékhely fogadja az ide látogatókat, de szinte évente avatunk újabbakat.

Fontos célkitűzésünk a konferenciavárossá válás. Az első világháború után Balatonfüred – a megnehezült körülmények között – tudományos, kulturális, gazdasági és sportrendezvények házigazdájává vált. Hagyománnyá lett az először 1925 májusában megrendezett balatonfüredi orvoskongresszus, és rendszeressé váltak a füredi terménykiállítások és borhetek. Füred kiemelkedő szerepet játszott a magyar sportélet létrejöttében, s a két világháború között több nemzetközi verseny színhelye is volt.

Balatonfüred több alkalommal irodalmi központ volt. Otthonra talált itt Pálóczi Horváth Ádám költő, a villatulajdonos Jókai Mór író, Laborfalvi Róza és Blaha Lujza színésznők. Eötvös Károlyt családi kapcsolat kötötte Füredhez, amely nélkül aligha tudott volna hitelesen és bensőségesen írni a Balaton vidékéről, a reformkor balatonfüredi történéseiről, a szőlősgazdák világáról, a Bajor szőlő szépségéről. Illyés Gyula, Keresztury Dezső, Nemes Nagy Ágnes, Szabó Lőrinc, Tamási Áron és sokan mások 1950-től a Lipták ház szalonjának vendégei voltak. 1998-tól ismét szellemi műhely, alkotóházként a magyar irodalom külföldi fordítóit fogadja. 1991-től a Jókai Napok rendezvénysorozatával az írófejedelmekre emlékezünk. 1993-tól megrendezzük a Salvatore Quasimodo költőversenyt, 2009-ben pedig útjára indítottuk a Tempevölgy című irodalmi folyóiratot.

Gyakran rendezik itt konferenciájukat a muzeológusok, és örömmel fogadtuk, hogy a Magyar Levéltáros Egyesület is Balatonfüredet választotta vándorgyűlése helyszínéül. Mi a múltunk iránti tiszteletet azzal is kifejeztük, hogy felújítottuk a reformkori városrészt, a Jókai és a Vaszary villát, méltó helyet adtunk a Városi Helytörténeti Gyűjteménynek, támogatjuk a Helytörténeti Egyesület tevékenységét, a 28. számnál tartó Füredi História megjelentetését. Büszkéek vagyunk arra, hogy a Balatonfüred Városért Közalapítvány több mint 60 kötetet adott ki a város történetéről. Városunk története bár rendkívül gazdag, azonban maradtak még feltáratlan részek, amelyek feldolgozásában továbbra is számítnak a történészek és a levéltárosok alkotó munkájára.

Dr. Bóka István polgármester

ÉRSZEGI GÉZA

A TIHANYI APÁTSÁG 1211. ÉVI BIRTOKÖSSZEÍRÓ OKLEVELÉNEK LEÍRÁSA

Az elkészítés helye: Pannonhalma (Magyarország)

Az elkészítés ideje: 1211

A nyelvemlék anyaga: pergamen

Méret: 710x875 mm

Őrzőhely: Pannonhalmi Bencés Főapátság, Főapátsági Levéltár, (Magyarország)

Jelzet: Tihanyi fasc. I. n. 5.

Állapota: gondosan, vakvonalazással megvonala-
zott, vízfoltos, lyukas déli hártya – felhajtásán
(45 mm) a függőpecsét kiszakadt – bekezdé-
seknél iniciálékkal díszített gótikus oklevélírás.

II. András király (1205–1235) Uros (Úrias), volt tihanyi apát kérésére Tamás kancellárral és Pat nádorispánnal összeírta a tihanyi apátság birtokait, szolgálónépeit, és az I. András király alapítólevelében elavult határleírásokat, új formába öltöztetve, megerősíti.

Uros Tihanyban volt apát, s 1207-től kezdve a pannonhalmi apáti székhelyen találjuk. A pannonhalmi monostor virágkora volt az ő ideje. Apátsága idején Pannonhalma birtokait és gazdaságát rendbe szedte, jogait helyreállította. Jelentős volt a monostorban az írásbeliség fejlődése. Ez hatással volt a monostor íróműhelyének (scriptorium) felvirágzására. A legjelentősebb jogbiztosító oklevelek ebben a korszakban újultak meg, s ennek a korszaknak köszönhetjük a *liber ruber* nevezetű *chartulariumot*, amelybe nemcsak az apátság legfontosabb okleveleit, hanem a jogbiztosítókul külföldről (pl. Montecassino) beszerezett oklevelek szövegét is bemásolták. Emberöltönyi apátsága idejéből csak-

nem kétszáz oklevél maradt ránk annak ellenére, hogy éppen élete végén szakadt az országra a tatárjárás.

Éppen a jelentős gyarapodásból szűrhetjük le azt a következtetést, hogy Uros, noha már 1207-ben Pannonhalmán folytatta apáti működését, minden valószínűség szerint a tihanyi vagyon összeírása is pannonhalmi íróműhelyben fejeződött be. Ekkoriban nem volt ritka, hogy a királynak megerősítésre bemutatott oklevelet az érdekelt fél, az oklevélnyerő készítette el, s azt a királyi pecsét tette közhitelevé. Ez történhetett a tihanyi összeírással is.

Szentpétery Imre máig sem túlhaladott megállapítása szerint „A fogalmazvány írása ugyanazon kéztől származik, mint a megpecsételt oklevélé, mi arra mutat, hogy az oklevelet Pannonhalmán állították ki és készen terjesztették be megerősítésre.”

Az oklevél bevezetőjében egy „öregségtől szétmállott” oklevél megújításáról van szó, ez azonban nem illik I. András királynak eredetiben fennmaradt 1055-i oklevelére, amely ma is jó állapotban van. Nem kétséges, nem ezt az oklevelet vették alapul a megújításhoz, hanem egy másikat. Nem lehetetlen, hogy ez a másik az eredetinek egy kibővített, a korhoz igazított változata lehetett, de hihetőleg nem azonos a mai napig fennmaradt, 1416 táján készített példánnyal.

Lásd Hoffman István: *A magyar nyelv hazai szórványemlékei* című tanulmányát a „Látjátok feleim...” Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig című katalógusban.

A tihanyi apátság

PAPSOKA, KÉK, ARÁCS, FÜRED AZ 1211. ÉVI OKLEVÉLBEN

A Szentháromság és osztatlan egység nevében. András, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galícia, Lodomeria örökös királya. Jóllehet tartozunk királyi jóindulatunk figyelmét minden, országunk egész területén szélteben-hosszában megtalálható, az istentisztelet számára fenntartott helyre irányítani, mégis kötelességünknek érezzük, hogy megkülönböztetett odaadással tekintsünk azokra a helyekre, melyekről tudjuk, hogy elődeink alapították, valamint hogy alapítóik jámbor kegyelettel eltemetett teste ott pihen, s amelyeket a királyi kegy kedvezése bizonyos előjogokkal ruházott fel.

Mindezt fontolóra véve üdvösen emlékezünk meg arról, hogy a Szent Ányos tiszteletére elődünk, András király által – kinek emlékezetét megújítani kívánjuk – **Thichon** hegyén alapított monostor számára, ahol az alapító jámbor kegyelettel eltemetett teste is nyugszik, és amely jólétének jelentős növekedését elősegíteni szándékozunk, az eltelt hosszú idő okozta változások miatt a fényes emlékezetű András király kiváltságlevelének megújításáról Vros-nak, ugyanezen hely egykori apátjának állhatatos kérésére gondoskodjunk.

Ezenfelül pedig ugyanezen monostor népeinek, a jobbágyoknak, az udvarnokoknak és minden szolgálónépnek a szabadságát, a köteles és szokásos szolgálatait, valamint neveit szeretett és hűséges főméltóságaink, tudniillik T(amás), a királyi udvar kancellárja és P(oth) nádorispán a káptalantól, a jobbágyoktól, a szomszédos nemesektől, és sok más személytől gondos szorgalommal rendre kikérdezték. Ezeket a megtudakolt, és a valóságnak minden tekintetben megfelelőnek bizonyult dolgokat jelen kiváltságlevelünkbe igen figyelmesen belefoglaltuk.

...
7. **Poposca (Popsoca)** faluban ezek a szolgálak: Zolgat, Huned fia; Sombod fiai: Forcos (Forcas), Mochu, Pechy, Leurench, Maogy (Mauogi) fiai: Ws, Serdeh, Zemeh; Mortun fiai: Pentec (Pentuc), Endus (Hendus), és ennek fia, Nemegeh; Rigou fiai: Keuseud, Pete, Locud; továbbá annak testvére, Pentec (Pentuc), és ennek fiai; Tompa és Heuche; Pederh fia, Mordar, és fia, Motunus; valamint harmadik testvére, György; Corrad fia, György, valamint fiai, Jakab és Péter; annak testvére, Widus, valamint fia, Mihal; Pál és fia. Ezek a torlók: Keueh fia, Zorida, továbbá fiai: Cheke, Pál, Bota; Feuche fia, Pethe (Peché), és fia, Warou

(Varau); Butus fia, Feled, valamint fia, Pentuc, továbbá ezek [!] testvére, Texa (Texe), és fia Vasard; Mogd fia, Moglou; testvére, Miklós, és harmadik testvére, Bedh, és annak fia, Belenig (Belehnik). Ők évenként egy hordó borral, egy ökörrel és száz kenyérrel szolgálnak. Zaca lelkének üdvéért felszabadította Monos fiát, Fiacha-t; Huitol (Hiuotol), Chenke, Buhtus, Doba (Dobba) és Coda nevű fiaival együtt, hogy szolgáljanak évenként egy hordó borral, egy ökörrel, száz kenyérrel, két lúddal és hat tyúkkal. Ezenkívül az egyháznak **Popsosca (Popsoca)** faluban hat ekealja földje is van, melyet Zaca fiától, Istvántól, és testvéreitől pénzért vásárolt, és amely a Szent Mihály egyház mellett terül el, továbbá nyugat felé van egy dombokkal, kis hegyekkel és völgyekkel körülvett erdeje.

8. **Kecu** faluban ezek a torlók: Piscu fia, Jakab; Mihal fia, Micher; Péter fia, Wnoca; Chyna fia, Chom; Wlues fiai: Tay, Vza, Somorou, Borta; Wche fia Zaharia, és fia Ivan; Semeien (Simien) fia, Numuogi, és ennek fia, Hyzy; Gopod fiai: Petur, valamint fiai, Haymas és Pousa (Pausa), valamint és Pentuc és fiai Bogat és Bortoleus; Keseyd és fia, Centa; Olcod (Olchod) fia, Samson; Telug fia, Jureh; [a fogalmazványban pontokkal ki van hagyva: fiai Bogat és Bortoleus; és 10 személynévvel előbb a sor fölött és alatt így van kiigazítva: valamint Pouca, ugyanazon Gopod fia, Pentuc és fiai, Bogat és Bortoleus]; Kezed (Rezet) fia, Bas; Wayad fia, Teber, és testvére, Milost; Sebeh fia, Chet; Senned (Seneud) fia, Topa, és ennek fia, Mocud; annak testvére, Cemma (Chemma), és fiai: Bozur, Flórián, Bot. Ők évenként egy hordó borral, egy ökörrel és száz kenyérrel szolgálnak. Van továbbá egy Bunche nevű torló is, aki évenként szintén egy hordó borral, egy ökörrel és száz kenyérrel szolgál.

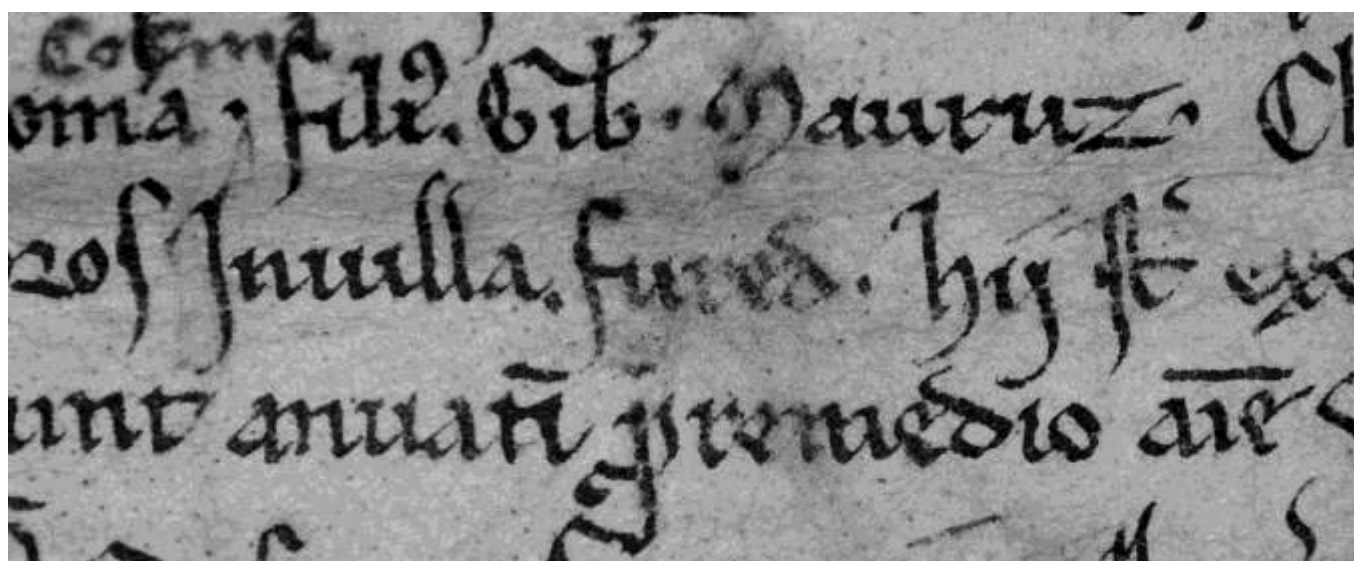
9. **Aarach (Araci)** faluban ezek a harangozók: Jacou fia, Chyma, és fiai, Domuncus és Pouca; Zember fia, Syquid (Siquid); Thobus; Aianduc (Aihanduc); továbbá Mourus fiai: Gregor, Inos, Baga; Gallus fia, Buna, és fia, Alexius; Mátyás fia, Orbán, és ennek fia, Mózes; Keseyd fiai, Hyzy és testvérei, Sebastian és Borocsa (Horache); Kuteh fia, German; Etcu (Ettu) fia, Chema; Sop fia, Adomas; Cheke fia Aianduc; Feuche fia, Vrbus; Filpeh [!] fia, Amocel; Abel fia, Petus, és fiai, Pál és Tamás [később fölé van írva: Cozma]; Gib fia, Mauruz, (és ennek fiai) Chamma és János; Miklós (fia), Adrian; Zegen (fia) Zakariás, valamint fiai,

Cem és Chom; Hunche fia, Egidius, és fiai: Bunche, Petur és testvére, Endus (Hendus); Moguia fia, Petur, valamint ennek fia, Potus. Ezek a szőlőművesek: Peche és fia, Zeke; Benche és fia Mortum, és fiai: Tompa, Petur, German és Vid; annak testvére Setehc (Seteh), valamint fia, János; továbbá annak harmadik testvére, Pál; továbbá Modoros.

10. **Fured** faluban ezek a torlók: Kauseud (Keseud) fia, Vrbana, továbbá fiai, Beneduc és Chenkeu; Jacou fiai: Stephan és fia, Demeter, valamint testvére, Juke, akik évenként egy hordó borral, egy ökörrel és száz kenyérrel szolgálnak. Ugyanezen faluban ezek a jobbágyok: Wnoca és fiai: Petur, Sephan, Joanus, Borotcu és Erdeud: ezek a földművesek. Vannak még torlók is: Lőrinc és Hont, valamint ennek fia, Petur, és testvére, Forcos (Forcas), akik Boroccha feleségének lelki üdvéért szolgálnak évenként egy hordó borral, egy ökörrel, száz kenyérrel, hat friesachi dénárral és tizenkét gyertyával. Van még egy Surc nevű polgár is, aki fiaival, Elek-vel és Miklós-sal együtt az egyház szolgálatára két penzányi friesachi dénár értékben van kötelezve. Ezek a szőlőművesek: Surc és fiai, Elek, Miklós és Micu; valamint Gallus és testvérei, Cusit és Gergely....

Kiadatott Tamás mester, a királyi udvar kancellárjának és **veszprém**-i püspöknek a keze által, az Úr megtestesülésétől számított 1211. évben, János, **esztergom**-i érsek, tisztelendő Bertoldus, választott **kalocsa**-i érsek és bán jelenlétében, továbbá Kalán, a **pécs**-i, Boleszláv, a **vác**-i, Chathapanus. az **eg[er]**-i, Simon, a **várad**-i, Dezső, a **csanád**-i, Vilmos, az **erdély**-i, Gotard, a **zágráb**-i, Péter, a **győr**-i, Róbert, a **veszprém**-i egyházat boldogan kormányzó [püspökök], Poth nádor és **moson**-i ispán, valamint Mihály vajda jelenlétében, Péter, **bács**-i, Gyula, **bodrog**-i ispánok. Banco, **bihar**-i ispán és a királynő udvari ispánja. Marcellus, **keve**-i és udvari ispán. Miklós, **pozsony**-i ispán [jelenlétében], uralkodásunk hetedik évében. Hogy ez az általunk készített megerősítő oklevél mindig sértetlen és rendíthetetlen maradjon, úgy rendelkezünk, hogy pecsétünk biztosítékával maradjon örökre érvényes, tartós és szilárd a Szent Ányos-egyház őrizetében.

Szentgyörgyi Rudolf fordítása (Erdélyi László szövegközlése alapján). In: Kovács Éva, Szőke Melinda: Magyar nyelvemlékek. Szórványemlékek. Szerk. Hoffmann István. Debr. Egy. Magyar Nyelvtud. Tanszék, 2009. mnytud.arts.klte.hu/kiallitas

Füred falu az 1211. évi oklevélben

KOVÁCS ÉVA

A TIHANYI ÖSSZEÍRÁS NYELVÉSZETI VIZSGÁLATÁRÓL

1. A tihanyi apátság 1211. évi birtokösszeírása a magyar nyelvtörténet egyik fontos írott emléke, mivel latin nyelvű szövegében viszonylag nagy számban tartalmaz magyar nyelvi elemeket, hely- és személyneveket.

A honfoglalás utáni évszázadok magyar nyelvének megismerése szempontjából különösen a szórványemlékek nagy jelentőségűek, ezek a szótörténeti adatokon túl főleg a történeti hangtan és a helyesírás-történet terén adnak útbaigazítást. Egyes, különösen fontos nyelvemlékeink szórványanyagának tüzetes, részletező vizsgálata már megtörtént. A veszprémi apácakolostor alapítólevelének szórványait Pais Dezső (1939), a zobori apátság 1111. és 1113. évi oklevelét pedig Kniezsa István vizsgálta (1949). Bárczi Géza a tihanyi apátság alapítólevele szórványainak nyelvtörténeti tanulságait foglalta össze nagy részletességgel és alapos-sággal (1951). Szabó Dénes a dömösi prépostság adománylevelének helyesírásával, később hely- és vízrajzával foglalkozott (1937, 1954). E kutatások a 20. század közepő harmadában zajlottak, ezután az érdeklődés a szórványemlékek iránt némileg visszaesett, és a figyelem a szövegemlékek felé fordult. A szórványemlékekkel szemben kutatóink érthető módon részesítették előnyben a tisztán magyar nyelvű szövegeink elemzését, hiszen ezekben vizsgálhatók az igei, névmási elemek, a mondat-szerkesztés különböző lehetőségei és a szövegformálás stiláris jellegzetességei is. Pais Dezső ennek ellenére azonban már 1970-ben felhívta a figyelmet arra, hogy a nyelvészeti kutatásokban a „szórványemlékeink, amelyeknek nagy hányada tulajdonnévi természetű, mennyire mostoha kezelésben részesülnek” (1970: 39). A szórványemlékek háttérbe kerülésével megszakadt az a folyamat, amelynek révén a nyelvtörténetírás – különösen a fent említett területen – folyamatosan gazdagodott. Az elmúlt évtizedekben pedig sok olyan ismeret halmozódott fel a névkutatásban, a hang- és az alaktörténet vizsgálatában, amelyek fényében szórványemlékeink is újra elemezhetők. E kutatások pedig nemcsak az elavult ismeretek felfrissítéséhez járulhatnak hozzá, hanem tovább építhetik a régi magyar nyelvről való tudásunkat is.

2. Az 1211-es birtokösszeírásnak a névtani nyelvtörténeti monografikus feltárása még nem történt meg, s a filológia sem szentelt különösebben

nagy figyelmet e szórványemlékünknek. A szövegkiadások főként a történettudomány és nem a nyelvészet igényeit tartották szem előtt (vö. Gácsér 1941: 4), ezért nyelvtörténeti szempontból kevésbé megbízhatóak. A korábbiak közül a Fejér György (CD. VII/5: 177–202) hibás. Wenzel Gusztáv kiadása az 1399. évi nádori átirat alapján készült (ÁÚO. 1: 106–26). A legjobb kiadás Erdélyi László nevéhez fűződik (PRT. 10: 502–17). Jakubovich Emil és Pais Dezső csupán egy részletet (Tihany és Kolon birtok leírása) közöl az összeírásból (1929: 73–8), az oklevél magyar fordítása pedig még nem készült el.

Nyelvemlékünk elemzésében filológiai szempontból az is kiemelkedő jelentőséggel bír, hogy az oklevél fogalmazványa is fennmaradt. Ezáltal lehetőség nyílik a fogalmazvány és a hitelesített oklevél közötti hasonlóságok és különbségek felfedezésére, a számos hangalakbeli, helyesírásbeli és fogalmazásbeli változat összevetésére. A fogalmazvány szövege hiányosabb, rövidebb, csupán a birtokok, határaik és népek felsorolásában törekszik teljességre, és pótlásokat told a sorok fölé. Ezek a pótlások a hitelesített példányban már szabályosan, a szövegben szerepelnek. Erdélyi László kimutatta, hogy a két példány közül a helyes szöveget csaknem mindig a fogalmazvány adja, azaz a hiba a hitelesített példányban van. Erdélyi hibát vél felfedezni az egyes határleírásokban szereplő helynevek írásában (pl. a *Gonaches* – ami egy hegység, Erdélyi szerint feltehetően a *Kovakő*-nek a neve – a megpecsételt példányban *Choache*, míg a fogalmazványban *Couaches* és *Cohache* alakban fordul elő), valamint egyes személynevek eltérő lejegyzésében (ezek között betűkihagyás, betűcsere, szótagkettőzés stb. szerepel; vö. 1904: 390–1). A kutatók véleménye eltér abban a tekintetben, hogy a megpecsételt oklevél és a fogalmazvány ugyanattól a szerzőtől származik-e. Szentpétery Imre a két példányt ugyanazon kéz írásának tartja (1923: 85), Gácsér Imre szerint azonban ez nem valószínű, mert a fogalmazvány helyesírása gondosabb és következetesebb. Elképzelése szerint a nem hitelesített változatot *Turkh* helység népeinek összeírásáig ugyanaz, de a megpecsételt oklevél írójától eltérő kéz írta. *Turkh* népeinek összeírása azonban élesen különbözik az előző részekétől, az utána következő rész pedig nagyon hasonlít az első kéz írásához,

így nehéz eldönteni, hogy az első kéztől származik-e vagy egy harmadiktól (1941: 3–4). Gácsér Imre és Szabó Dénes – egyetértve Jakubovich Emillel és Pais Dezsővel – valószínűnek tartja, hogy a hitelesített oklevelet a fogalmazványról diktálás után írták le, mivel a két példány helyesírása sok esetben eltér (vö. Jakubovich–Pais 1929: 73, Gácsér 1941: 4–35, Szabó D. 1959: 19).

A Tihanyi összeírás helyesírását Gácsér Imre a fent már említett munkájában (1941) és Kniezsa István (1952) vizsgálta. Gácsér véleménye szerint a szórványemlék a magyar helyesírás történetének második korszakába, a Szent Lászlótól a tatárjárásig terjedő időszakba tartozik. Az 1055-ös Tihanyi alapítólevél helyesírásán alapszik, de sok új elemmel gyarapodott a francia helyesírás és a hazai latinság hatására. Gácsér itt nemcsak az oklevél helyesírásával, hanem a hangtani jellegzetességeivel is foglalkozott. A hangtani jellegzetességek vizsgálatakor a magánhangzókat főleg a nyíltabbá válás és a diftongusok monoftongizálódása szempontjából vette szemügyre, a mássalhangzók esetében pedig különböző változásokkal (pl. palatalizáció, zöngésülés stb.) foglalkozott. Kniezsa István kiemeli, hogy „*az 1211-es oklevél mintha nem is a maga korából, hanem néhány évtizeddel korábbi időből származnék*” (1952: 28). Úgy véli, hogy az oklevelet a tihanyi apátságban írták, és írója még nem ismerte a királyi kancelláriában ekkorra már kialakult új gyakorlatot, hanem „*még a régibb korszak szerint írt*” (i. h.). A fenti körülmények egyértelműen jelzik, hogy az összeírás nyelvtörténeti-névtani feldolgozásának fontos előfeltétele a megpecsételt változatnak és a fogalmazványnak a kritikai szemléletű, filológiai pontos újraközlése és a magyar fordítás elkészítése. Ennek kapcsán felül kell vizsgálni a nyelvemléknek az 1055. évi Tihanyi alapítólevélhez való viszonyát, valamint az elsődleges fogalmazványnak és a megpecsételt példánynak a kapcsolatát. Újraértékelendő a szórványemlék a helyesírás-történet szempontjából is, mivel az elmúlt bő fél évszázadban e téren elért eredmények némileg új megvilágításba helyezhetik az egyes szórványok megítélését. Ez utóbbi megállapítás fokozottan érvényes a hangtörténet vonatkozásában: a személy- és helynevek olvasatában nem nélkülözhetők a legújabb hangtörténeti ismeretek.

3. A Tihanyi alapítólevél (1055) az első határleírásokat tartalmazó, a dömösi prépostság adománylevele (1138/1329) pedig az első nagy szolganép-összeíró oklevelünk. A tihanyi apátság 1211. május

29-i birtokösszeírása egyesíti magában ezt a két nyelvemléktípust: határjárásokat, valamint helységenként és foglalkozásonként szolganép-felsorolásokat is tartalmaz. II. Endre király Uros pannonthalmi apát kérésére Thomas kancellárral és Poth nádorispánnal összeírta a tihanyi apátság birtokait, népeit, és az 1055-ös alapítólevélben rögzített, azóta elavult határleírásokat új formában megerősíti (vö. PRT. 10: 20, Gácsér 1941: 3, Szabó D. 1959: 18–9, Molnár–Simon 1976: 35).

Az oklevél több mint kétezer szórványt – kb. százötven helynevet és kétezer személynevet – tartalmaz a Balaton zalai és somogyi partvidékéről, valamint a Duna és Tisza tolna-bodrogi és torontáli mellékéről (vö. Erdélyi 1904: 388–9, Molnár–Simon 1976: 35).

A kétféle tulajdonnévtípus közül az általános megítélés szerint a helynevek jobban használhatók történeti forrásként, mint a személynevek. A helynévszórványok esetében a lokalizáció területi vonatkozásban teszi azonosíthatóvá a nyelvi elemeket, és összekapcsolja őket az adott hely későbbi említéseivel, előfordulásaival. Ugyanakkor a személynevek sem elhanyagolhatók, hiszen például a feltárt helyesírási jellegzetességek, sajátosságok azokra is vonatkoznak. Bárczi Géza is megállapítja, hogy a szórványemlékek feldolgozásában az első hely a helynevek azonosítását és származtatását illeti meg, mivel „*Ez az alapja egyrészt a szórványokból kihámozott hangtani, szó- és mondattani következtetéseknek, másrészt ehhez a kérdéshez lehet a legtöbb oldalról hozzányúlni, felhasználva egyrészt a földrajz és a történelem tanulságait, másrészt a szófejtést és a szóegybevetést, ellenőrzésül alkalmazva eddigi hangtörténeti és helyesírástörténeti ismereteinket, valamint magából az oklevélből nyert idevágó tapasztalatainkat.*” (1944: 315–6).

Erdélyi László – aki talán a tihanyi oklevelek legjobb ismerője volt –, mint az eddigiekből is kiderült, több munkájában foglalkozott a Tihanyi összeírással. „*A tihanyi apátság népeinek 1211. évi összeírása*” című tanulmányában (1904) betűrendes csoportosításban és helyesírásbeli összehasonlítással közölte a hitelesített példány, valamint a fogalmazvány hely- és személyneveit s valószínű olvasatukat. 1908-ban, a PRT. 10. kötetében birtoktörténeti szempontból dolgozta fel az oklevelet, „*Az apátság és Tihanyvár birtokai*” című fejezetben (237–434) megyénként részletezi és azonosítja az egyes birtokokat. E munkákat azonban mint nyelvészeti forrásokat nagy óvatossággal és körül-

tekintéssel kell használnunk, mivel elsősorban történeti céllal készültek történész szerző írásaként, így bizonytalanságok, tévedések is előfordulhatnak a helynevek azonosításakor, s különösképpen az olvasat megadásakor. Erdélyi a Tihanyi alapítólevél helyneveivel is foglalkozott, és ennek során is előfordul, hogy egyes helynevek lokalizálására nincsenek bizonyító érvei, illetve több helyen észrevehető a bizonytalansága. A *Kert hel* szórványt például a *Fuk* víz mellett fekvő *Losta* falu területére lokalizálja (PRT. 10: 11). Ezzel kapcsolatban Bárczi megjegyzi, hogy „*Ez az elhelyezés teljesen hipotétikus*” (1951: 20), mivel bizonyító érveket nem látunk mögötte. Hoffmann István véleménye szerint Erdélyi e szénatermő helyet valószínűleg a *Losta* településen említett *pratum*-mal vélte azonosíthatónak, mivel más közeli birtokon nem említenek ilyen rendeltetésű földeket. A helynév azonosításához ez a motívum azonban nem elégséges (Hoffmann 2007: 158). A *Segisti* helynév lokalizálásában Bárczi szintén érvek hiányában utasítja el (1951: 58–9) Erdélyi feltevését, aki a helyet a Kalocsától délre fekvő Sükösddel azonosította (PRT. 10: 426). Hoffmann viszont elképzelhetőnek tartja ezt az elhelyezést (2007: 268).

Az *Ecli* helynevet Erdélyi dunai révnek tartja (PRT. 10: 420), s e felfogást Bárczi is átveszi (1951: 44), noha a szöveg a Dunát nem említi. Hoffmann István véleménye szerint „*Nehéz azonban elképzelni, hogy ha a határjárás e folyónál kezdődne, a leírás ne szólna erről az azonosításra rendkívül alkalmas helyről.*” (2007: 232). Az azonosítás hátterében az állhat, hogy révek, átkelők nagyobb folyókon szoktak lenni, ám az oklevelekben sok olyan *portus*, *rév* fordul elő, amelyek egészen kicsi folyóvizeken vezettek át. A KMHsz. 1. kötete például 23 rév nevét tartalmazza (*Rév* alatt), közülük azonban mindössze 8 fekszik nagyobb folyó mellett. Tehát a *portus Ecli* sem feltétlenül a Dunán volt, hanem akár kisebb folyóvíz mellett is feketett. *Culun* birtok lokalizálását illetően is többféle elképzelés merült fel. Az azonosítás kiindulópontja az itt említett *Culun* nevű víz, amelyet Ortway Tivadar Zala megyében, Erdélyi László pedig a Fejér megyei kajtori tó vidékén, Fehérvártól délre helyezett el. Erdélyi véleményét fogadta el Kniezsa István és Bárczi Géza is (a forrásokat lásd Bárczi 1951: 54). Györffy György az 1055. évi oklevél idevágó szövegét és az 1211. évi összeírás megfelelő részét egyeztetve – főleg történeti földrajzi érvek alapján – azonban bizonyította, hogy *Culun* birtok Fejér megye Dunán inneni felén, „a

Duna-Tisza közén a mai Izsák falu helyén feküdt” (1956: 409). Hoffmann Györffy pontos határleírásával ért egyet (vö. 2007: 240). Az itt példaként említett bizonytalanságok, ellentmondásos lokalizálások is mutatják, hogy az 1211. évi összeírás elemzése során a birtokok azonosítására nagy figyelmet kell fordítani. Ehhez elsősorban az újabb történeti földrajzi ismeretek adnak a korábnál biztosabb alapot, de az időközben felszaporodott történeti helynévi forrásanyag, valamint a nagy számban publikált újabb kori, főleg térképes és élőnyelvi források is megfelelő támaszul szolgálhatnak.

A tihanyi apátság és vár 1055–1701 közötti történetében közel száz birtokot vallott magáénak (Erdélyi, PRT. 10: 237–434). Ezek felsorolásában a legtöbb oklevél nem teljes, mert több olyan birtokot is kihagy a leírásból, amelyek megvoltak, illetve olyanokat is említ, amelyek már idegen kézbe kerültek. Az első három összeírás (1055, 1211, 1267) adja a legreálisabb képet az apátság és a vár birtokairól. 1055-ben Erdélyi véleménye szerint huszonhárom birtok- és jövedelemhelyet különböztethetünk meg, amelyekből 1211-ben már csupán tizenhármat – sokat megváltozott névvel – ismerünk, de ezt a régi birtokállományt az összeírás megtoldja huszonnégy új birtokkal. A zalai Arács-tól Badacsonyig tizennégy, Veszprém és Somogy megyében négy-négy, az Alsó-Tiszánál pedig két birtok van megemlítve (vö. PRT. 10: 20, 237). Erdélyi László mutatott rá először, hogy 1211-re a birtokállomány az alapítás korához képest megkettőszereződött, s az apátság népeinek háza mintegy négyszerese lett: 1055-ben 140 ház állt, ami – egy házra öt lakót számítva – 700 főt jelent, míg 1211-re közel 600-ra szaporodott a házak száma (1906: 599).

Az 1211. évi összeírás személyneveit Terestyéni Cz. Ferenc tanulmányozta (1941). A tihanyi apátság területén élő tisztek, lovas vitézek és férfi szolgák nevei közül azokat válogatta ki, amelyeknek a ma is használatos vagy már elavult köznevekkel való kapcsolata kimutatható, s a régi magyar névadás sajátosságaira nézve nyújthatnak felvilágosítást. A személynevekkel kapcsolatos ismeretek ugyancsak alapos felülvizsgálatra szorulnak, e téren minőségileg új lehetőséget teremt a kutatás számára Fehértói Katalinnak az Árpád-kor teljes személynévi forrásanyagát feltáró szótára (ÁSz.).

4. A szórványemlékek anyagát főként két tudományterület, a történeti nyelvészet és a történettudomány hasznosította. Az előbbi az etimologizálást

tekintette hagyományosan a helynévvizsgálat legfontosabb részének, a történettudomány pedig a Kárpát-medence etnikai képét és településtörténetét próbálta a nevekből szerzett ismeretek segítségével megállapítani. Ez az irányzat főleg a 20. század első felében ért el fontos eredményeket, e módszereket újította meg a század végén Kristó Gyula, aki például az Árpád-kor etnikai viszonyaira következtetett nyelvészeti eredményekből. Több oklevélben – az interpolált pannonthalmi alapítólevélben (1002), a veszprémi adománylevélben (1009), az interpolált pécsi alapítólevélben (1009) és a veszprémvölgyi alapítólevélben (1018) – előforduló helynévadási módok összehasonlításával megállapította, hogy a „X. század végén a Kárpát-medence helynevei döntő mértékben szláv (és török) helynevek voltak, hiszen e népek adtak nevet a letelepedett életmóddal együtt járó, szilárdan rögzült, immár nem változó településeinek” (1993: 204). Kristó a Kárpát-medencében a 10–11. század fordulóján, de már feltehetőleg a 9. században meglévő jelentős mennyiségű szláv helynévből nagy tömegű szláv népeességre következtetett (1995: 268). A Tihanyi alapítólevél helyneveiben azonban véleménye szerint már túlsúlyban vannak az uráli, finnugor eredetű magyar nevek, ami szerinte a magyarság letelepedésének előrehaladtát és a nem magyar ajkúak (főleg szlávok) nyelvi beolvadását bizonyítja (1995: 266). Az ilyen típusú vizsgálatokkal azonban nagyon óvatosan és körültekintően kell bánnunk. Hoffmann István véleménye szerint Kristó nem vette figyelembe azt a fontos kronológiai körülményt, hogy „a dokumentumok korára vonatkozóan semmiképpen sem adhat felvilágosítást a névadás adott esetben jóval korábbi helyzete és állapota” (2005: 119). E téren is megkísérelhetjük az 1211. évi összeírás névanyagának a hasznosítását, de – mivel a forrás feldolgozásában elsősorban nyelvészeti-névtani módszereket kívánok alkalmazni – következtetéseinkben e korlátokat nem hagyhatjuk figyelmen kívül.

5. Az 1211. évi birtokösszeírásnak a vizsgálata – mint azt már más összefüggésben jeleztem – abból a szempontból is fontos lehet, hogy a birtokösszeírás közvetlen kapcsolatban van a legrégebb hiteles és egykorú eredetiben fennmaradt nyelvemlékünkkel, az 1055-ös Tihanyi alapítólevéllel (pl. helyesírása azon alapszik, vö. Gácsér 1941: 13–4, Kniezsa 1952: 28–31), így a tanulmányozás során a szórványokban mutatkozó több mint százötven évnyi különbség feltárására is lehetőségünk adódik. Mindemellett az 1211. évi birtokösszeírás környe-

zetében vannak más olyan fontos források is, amelyek viszonyítási alapul szolgálhatnak az elemzésben. Ilyen a fehértói keresztesek 1193. évi oklevele, amely 57 birtokrészt sorol fel és részletez a Dunántúl zalai, somogyi vidékéről, valamint a Duna–Tisza közéről, így tehát lokális egybeesés figyelhető meg a két oklevél között. Anonymus „*Gesta Hungarorum*” című munkája is e kornak a terméke, Benkő Loránd szerint ugyanis az 1210-es évek végén keletkezhetett (1999: 73), s így ennek a szórványanyaga is kínálkozik az egybevetésre, különösképpen, hogy Benkő Loránd az utóbbi időben tanulmányok sorában foglalkozott e nyelvemlékünkkel (1998: 11–108, 2003: 20–80, 140–67, 181–91).

Az 1211-es Tihanyi összeírás kiemelkedő jelentőséggel bír tehát nemcsak gazdag névanyaga miatt, hanem azért is, mert a közel egykorú, részben azonos célú, részben azonos területre vonatkozó különböző oklevelek névanyagával való összevetésre is lehetőséget ad. Tanulmányozása ebből adódóan jelentősen hozzájárulhat a magyar nyelvtörténeti (főként hangtani, helyesírás-történeti, etimológiai és névtani) ismereteink bővítéséhez, a korábbi eredmények kiegészítéséhez, esetleg módosításához. Mindezek indokolták teszik, hogy monografikus igénnyel foglalkozunk e nyelvemlék vizsgálatával.

Irodalom

- ÁSz. = Fehértói Katalin, Árpád-kori személynévtár. 1000–1301. Bp., 2004.
 ÁÚO. = Árpád-kori új okmánytár I–XII. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest (később Bp.), 1860–1874.
 Bárczi Géza (1944), A tihanyi alapítólevél hangjelölése. MNy. 40: 313–30.
 Bárczi Géza (1951), A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék. Bp.
 Benkő Loránd (1998), Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról. Bp.
 Benkő Loránd (1999), Adalékok az anonymusi filológiához. MNy. 37: 73–8.
 Benkő Loránd (2003), Beszélnek a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről. Bp.
 CD = Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Studio et opera Georgii Fejér. Budae, 1829–1844. VII/5: 177–202.
 Erdélyi László (1904), A tihanyi apátság népeinek 1211. évi összeírása. NyK. 34: 388–416.
 Erdélyi László (1906), A tihanyi apátság kritikus oklevelei. Akadémiai Értesítő 17: 596–607.
 Gácsér Imre (1941), Az 1211. évi tihanyi összeírás helyesírása és hangtani sajátosságai. MNyTk. 58. sz. Bp.
 Györffy György (1956), A tihanyi alapítólevél földrajzinévazonosításaihoz. In: Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik

- születésnapjára. Szerk. Bárczi Géza–Benkő Loránd. Bp. 407–15.
- Hoffmann István (2005), Régi helyneveink névadóinak kérdéséhez. NÉ. 27: 117–24.
- Hoffmann István (2007), A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás. A régi magyar helynevek vizsgálatának alapkérdései. Akadémiai doktori értekezés. Kézirat. Debrecen.
- Jakubovich Emil–Pais Dezső (1929), Ó-magyar olvasókönyv. Pécs.
- KMHsz. = Korai magyar helynévszótár 1000–1350. 1. Abaúj–Csongrád vármegye. Szerk. Hoffmann István. Debrecen, 2005.
- Kniezsa István (1949), A zobori apátság 1111. és 1113. évi oklevelei mint nyelvi (nyelvjárási) emlékek. MNy. 6: 3–50.
- Kniezsa István (1952), Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig. Bp.
- Kristó Gyula (1993), Adatok és szempontok a magyar helynévadás kialakulásához a X–XI. század fordulóján. NÉ. 15: 200–5.
- Kristó Gyula (1995), A magyar állam megszületése. Szeged.
- Molnár József–Simon Györgyi (1976), Magyar nyelvemlékek. Bp.
- Pais Dezső (1939), A veszprémvölgyi apácák görög oklevele mint nyelvi emlék. MNyTk. 50. sz. Bp.
- Pais Dezső (1970), Köznévi etimológia és tulajdonnévmagyarázat együttese (halad: hull–huluoodi). NytudÉrt. 70: 36–41.
- PRT. = A pannonhalmi Szent Benedek-rend története I–XII. Szerk. Erdélyi László–Sörös Pongrác. Bp., 1912–1916.
- Szabó Dénes (1937), A dömösi prépostság adománylevelének helyesírása. MNy. 33: 99–109.
- Szabó Dénes (1954), A dömösi prépostság adománylevelének hely- és vízrajza. MNyTk. 85. sz. Bp.
- Szabó Dénes (1959), A magyar nyelvemlékek. Második, bővített kiadás. Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek. Bp.
- Szentpétery Imre (1923), Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I. 1001–1270. Bp.
- Terestyéni Cz. Ferenc (1941), Magyar közszói eredetű személynévek az 1211-i tihanyi összeírásban. MNyTk. 59. sz. Bp.

A papsokai templomrom (Kövesdi Róka Lajos felvétele)

DÉNESI TAMÁS

BALATONFÜRED LEVÉLTÁRI FORRÁSAI A PANNONHALMI BENCÉS FŐAPÁTSÁG LEVÉLTÁRÁBAN

Az Árpád-kori kezdetek óta Füred legnagyobb birtokosa a Tihanyi Apátság volt. Ezért az apátság levéltárában nagy számban találhatók a település történetére vonatkozó dokumentumok. Mivel a Tihanyi Apátság „rég”i” iratanyagát a 18. század eleje óta a Pannonhalmi Főapátság Levéltára őrzi, majd később a 18. században keletkezett iratok is a rend központjába kerültek, a Füred középkori és korai újkor történetére vonatkozó dokumentumok feltárásához a kutatóknak mindenképpen el kell látogatniuk Pannonhalmára. Többek között a Tihanyi Apátság régi levéltárában található az az 1211-es összeírólevél – és ennek fogalmazványa –, amely először tesz hiteles említést Füred és több más Balaton-parti település létezéséről. Az időrendi sorozat (*Capsarium*, 1055–1700) számos oklevele mellett a 18. századi anyag (*Fasciculi actorum antiquiorum*) 37 fasciculusának többsége tartalmaz Füredre vonatkozó iratokat, a 11. fasciculus pedig kifejezetten Füred birtokkal és a Savanyúvízzel kapcsolatos dokumentumokat őrzi (*Possessio Füred cum Acidulis*). A 33. csomó a tihanyi uradalom bor- és gabonadézsma-jegyzékeit tartalmazza, benne a füredi dézsmaalajstromokkal (*Acta nonalia decimaliaque frugum, vini etc.*). A kutatást könnyíti, hogy a *Capsarium* és a *Fasciculi* sorozathoz latin nyelvű regeszták találhatók a 19. században készült *Extractus actorum...* II. kötetében. A pannonhalmi levéltárban külön sorozatot alkot az apátságok 18. századi gazdasági iratainak gyűjteménye. Az ebben található tihanyi számadáskönyvek néhány Füreddel kapcsolatos bejegyzést is tartalmaznak.

A II. József által rövid időre feloszlattott bencés rend 1802-ben újra birtokba vette Tihanyt. Másfél évszázad után, 1950-ben újabb feloszlítás szórta szét a tihanyi közösséget. Az apátság újkori levéltári anyagának nagyobbik része ekkor került a Veszprém Megyei Levéltárba, azonban néhány irategyüttes Pannonhalmán kapott elhelyezést (Tihanyi Apátság Levéltára, *Acta Recentiora*). Füred birtoklása miatt a nagyrészt az apát hivatalos levelezését magába foglaló *Időrendi sorozat*, illetve a tihanyi *Konventgyűlési jegyzőkönyvek* (1928–1950) számos adalékot tartalmaznak a településsel kapcsolatban (pl. az új hajó kikötő, a 71-es számú út és a víz- és csatornamű megépítése, a bencés lelkészség vagy az izraelita imaház ügye, több villatelek

eladása, a világháború utáni viszonyok). Ugyanitt külön dobozba rendezték a Balatonfüred községre vonatkozó iratokat, amelyek nagyobb része a gyógyfürdőre és különféle anyagi ügyekre vonatkozik (1932–1949), kisebb része a kápolnáról szolgáltat adatokat. Szintén ebben a dobozban található a páratlan forrásértékű, éppen ezért a szakirodalom által már többször idézett és a közeljövőben kiadásra kerülő *Panaszok, javítások s építések jegyzőkönyve*, röviden *Panaszokönyv*, amely 1836–1840 közötti bejegyzéseket tartalmaz.

A 19. század második felében a bencés gazdaságirányítás Pannonhalmra központtal egyre centralizáltabb lett. A fürdőtelep reformkori fejlődése miatt Füred is fokozottabb érdeklődést váltott ki a rend központjában. Ez az egyik oka annak, hogy a Pannonhalmi Főapátság iratanyagában is bőséges Füreddel kapcsolatos újkori dokumentáció található. A rend központi irányításának iratai között legfontosabb az iktatókönyvekkel és azok mutatóival ellátott *Főapáti Levéltár* (a Főapáti Hivatal levelezése). A különböző döntések, így a gazdasági döntések előkészítésének és háttérének megértéséhez becses források a *Káptalani iratok* (főleg jegyzőkönyvek, 1811–1988), a pannonhalmi *Konventgyűlések jegyzőkönyvei* (1816–1985; 1841–1892 között tárgymutatóval) és a vezető hivatalokat betöltő és választott szerzetesekből álló *Dékántestület gyűléseinek jegyzőkönyvei* (1919–1944). A főapátság *Gazdasági Levéltárában* található különböző gazdaságirányítási szervek – *Gazdasági Tanács* (jegyzőkönyvei: 1927–1944), *Tiszti szék* (jegyzőkönyvei: 1816–1944) – iratanyaga szintén számos füredi vonatkozású irategyüttest tartalmaz. Így az utóbbi jegyzőkönyvek és a Főapáti Hivatal levelezése a kutatók számára minden lényeges, a rend vezetése elé kerülő üggyel kapcsolatban megkerülhetetlen források. A főapátság és az apátságok birtokainak az 1802-es visszaállítás utáni anyagát 90 fasciculusba csoportosították, így alakítván ki az *Acta recentiora* néven ismert és 1880-ig terjedő sorozatot. Ennek 17. fasciculusa tartalmazza a Füreddel (*cum Acidulis*) kapcsolatos iratokat (terjedelme 2 doboz, évköre: 1802–1864). A főleg levelezést (jelentős részük Oesterreicher Manes József fürdőorvosra vonatkozik), kontraktusokat, jelentéseket, tervezeteket, leltárakat és költségvetéseket őrző fü-

redi anyag kutatását megkönnyíti, hogy a sorozathoz az egyes iratok regesztáit tartalmazó segédlet is készült *A Fasciculi recentiores kivonata* címmel. A későbbi iratok a főapátság Gazdasági Levéltárában találhatók. Ezek között fontos megemlíteni a „nagy per” dokumentációját. Hajdú Tibor főapát 1917-ben 50 éves bérleti szerződést kötött a Balatonfüred Gyógyfürdő és Forrásvízvállalat Rt-vel. Ezt a szerződést később a főapátság megpróbálta felbontani. Az 1935-ig elhúzódó per végén a rend visszakapta a gyógyfürdőt. A „nagy perrel” kapcsolatban igen gazdag dokumentációt őriz a levéltár: tervrajzokat, szakértői véleményeket, statisztikákat, leltárakat stb.

Pannonhalma 19. század közepétől megfigyelhető Füred iránti fokozottabb érdeklődése mellett az a tény is gazdagította levéltárunknak a balatoni fürdőtelepre vonatkozó dokumentációját, hogy a fürdőigazgatóság töredékes iratanyaga az 1949-es államosításkor Pannonhalmára, a Gazdasági Levéltárba került. A 19. század első évtizedeiben a rend bérbe adta a gyógyfürdőt, majd a gazdaságosabb irányítás miatt saját kezelésébe vonta. 1835-ben Écsy László személyében fürdőfelügyelőt helyezett Füredre. A gyógyfürdőt 1867-ben kivették az uradalmi igazgatás szervezetéből és üzleti vállalkozásként működtették tovább, amelybe hitelfelvétellel jelentős összeget fektettek. Mindezt Écsy László elgondolásai alapján vitték végbe, akit ebben az évben fürdőigazgatóvá léptették elő. 1889-es nyugdíjazása után szerzetesek töltötték be a fürdőigazgatói hivatalt, 1917-ig. A fürdőigazgatóság levéltárának egy része tehát Pannonhalmára került. Ebben lényegében megtalálható a teljes korszak fürdőigazgatói levelezése (iktatókönyvek csak az 1896–1918 közötti évekből). Az 1936–39 és 1946–47 között fürdőigazgatóként működő és mindent nagyon pontosan dokumentáló Gácser Kalazant levelezését két külön dobozban őrzik. A pannonhalmi irányítás kezdeteihez fontos forrás a *Savanyúvíz felügyelői jegyzőkönyv* (1835–1853), a későbbi idők gazdálkodásához a fürdőigazgatóság, illetve a fürdőintézet pénztár- és számadáskönyvei. A vendég-

forgalom rekonstruálásához alapvető dokumentumok a *Fürdővendégek főkönyvei* (1854–), a *Vendégkönyv* (1856–62, 1897–1914), a *Fürdőintézeti szobabevételek* (1889–1895–1914, 1943–44), illetve a *Szobaasszony könyvek* (1894–1902). Építési naplók, (fürdő)leltárkönyvek és éttermi főkönyvek mellett az 1895–1899 között rendezett Anna bálók elszámolásai csakúgy megtalálhatók itt, mint a fürdőben elszenvedett második világháborús károokra vonatkozó iratok. Ziskay Antal, a szerzetesrend főügyészének, majd jogi igazgatójának egy doboznyi irata szintén Balatonfüredrel kapcsolatos (sétány, hajózás stb.). A gyógydíj beszedésére, kezelésére és felhasználására 1855-ben alakult Fürdőbizottság jegyzőkönyve a Veszprém Megyei Levéltárban található, de a hozzá tartozó számadási okmányok Pannonhalmára kerültek (*Gyógydíj és zenedíj számadások* 1858–1908, *Gyógy- és zenedíjpénztári bevételi-kiadási napló* 1897–1908). A füredi bencés lelkészség (expositura) jegyzőkönyve (1833–1874) többek között Jalsovics Aladár bencés feljegyzéseit és az 1869–1874 között Füreden kereszteltek anyakönyvét tartalmazza.

Vaszary Kolos pannonhalmi főapát, majd esztergomi érsek hagyatékának egy része a pannonhalmi levéltárban található. A bencés rendtől vásárolt füredi ingatlanon felépített villájára vonatkozó iratok és annak Czigler Győző által készített tervrajzai ebben a hagyatékban lelhetők fel, a villa későbbi történetével kapcsolatos dokumentáció azonban a Gazdasági Levéltárba került. A levéltár tervtárában néhány további füredi terv- és helyszínrajz található, emellett a levéltártól független fotótár számos balatonfüredi fényképet őriz a 20. század első feléből.

A Pannonhalmi Főapátság Levéltárának Balatonfüredrel kapcsolatos gazdag iratanyagát már sokan kiaknázták, azonban e levéltári források mindez idáig legteljesebb feldolgozása és kiadása az Erdélyi László és Sörös Pongrác szerkesztésében száz éve megjelent *A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története* című rendtörténet 10. és 11., „tihanyi” kötetében található.

A Pannonhalmi Bencés Főapátság

LICHTNECKERT ANDRÁS

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK KIADÁSA BALATONFÜREDEN

Erdélyi László és Sörös Pongrácz, *A tihanyi apátság története* című kétkötetes, okmánytárat is tartalmazó mű szerzői adtak példát Balatonfüred és térsége levéltári forrásainak a kiadására, amelyek túlnyomó többsége a tihanyi apátság és a bencés főapátság levéltárából származott.

A Balatonfüredi járás 1946-ig Zala megyéhez tartozott, ennek ellenére a Veszprémben megjelent levéltári forráskiadványok között több is van, amely a történeti Zala megyére vonatkozik, ugyanis a Veszprémben székelő egyházi intézmények a Balaton-felvidéken is birtokosok voltak. Ilyen Kredics László, Madarász Lajos, Solymosi László által közzétett *A veszprémi káptalan számadáskönyve, 1495–1534*, Kredics László, Solymosi László: *A veszprémi püspökség 1524. évi urbárium* és Bél Mátyás: *Veszprém vármegye leírása* című műve Takáts Endre fordításában és Kredics László szerkesztésében, továbbá Veszprém város okmánytára (összeállította Gutheil Jenő, sajtó alá rendezte Kredics László) és annak pótkötete (összeállította Érszegi Géza és Solymosi László).

A Balatonfüred történetét meghatározó szőlőbor- és fürdőkultúra írott forrásait nemcsak a történészek, hanem a közalapítványi kiadványok olvasói is szívesen forgatják. Az 1990-ben kiadott borvidéktörténet is tartalmazott levéltári forrásokat, az új kiadás (2010) pedig a szőlőhegyi artikuluszokon keresztül hét lépésben mutatja be a szőlőhegyi önkormányzat fejlődését 1727-től, a veszprémi káptalan statútumainak a kiadásától 1939-ig, a Balatonfüredi Hegyközség szervezési és ügyviteli szabályzatának a bevezetéséig. A 19. századi „szőlész értelmiség” írásaiból válogatott levéltári források és szakirodalmi szemelvények segítik a szőlész-borászat fejlődésének áttekintését 1765-től napjainkig.

A borvidéken fennmaradt levéltári forrásanyag gazdag hegytörvényekben és szőlőhegyi önkormányzati jegyzőkönyvekben. Településenként önálló forráskiadványokra nem volt lehetőség, ezért a hegyközségi jegyzőkönyveknek a tisztújításokra és a statútumokra vonatkozó bejegyzései a települések (Alsóörs, Csopak, arácsi szőlőhegy) történeti monográfiáinak részét képezik. A szőlőhegyek életét szabályozó hegytörvények, szőlőhegyi artikuluszok és földesúri rendtartások előbb a településtörténeti monográfiákban, majd a Szőlőhegyek törté-

netének forrásai című sorozat II. kötetében – Égető Melinda szerkesztésében – jelentek meg.

A veszprémi káptalan hiteleshelyi jegyzőkönyvei a 17. századtól, a szőlőhegyi önkormányzatok jegyzőkönyvei a 18. század közepétől temérdek szőlőadásvételt tartalmaznak, amelyeknek a feldolgozása táblázatos formában történt. Ezek a táblázatok számtalan hasznosítható és könnyen elérhető forrással és adattal szolgálnak a helyismerettel rendelkező vagy azt megszerezni kívánó olvasó számára, elsőrendű ár-, pénz- és társadalomtörténeti források. Segítségükkel meghatározhatjuk a szőlőhegyek állapotát a török korban, borvidékünk helyét a magyarországi borvidékek rangsorában, áttekinthetjük a nemesek, jobbágyok, nőnemesek (*agilisek*) és a vitélző (*strenuus*) rend tagjainak a szőlőbirtoklását.

Az utóbbi években a borászok érdeklődéssel fordultak a régi magyar és balatoni szőlőfajták felé, amelyeket megpróbálnak visszaállítani a termelésbe. Kultúrtörténeti értékűek azok a feljegyzések, amelyek a bortörvények előtti borászatról, borkezelési eljárásokról maradtak fenn. Ezeknek a levéltári forrásoknak és szemelvényeknek a gyűjteményét a borászok is érdeklődéssel forgatják. A *Borászok titkai, titkok gazdái* című forrás- és szemelvénygyűjteménnyel (2007) levéltári források jutottak el egy olyan körbe, ahol a munkakultúra tisztelete nemzedékről nemzedékre öröklődött.

2008-tól a Balatonfüred Városért Közalapítvány támogatja a levéltári források kiadását. A fürdőkultúra körébe tartozó forráskiadványok sora 2008-ban kezdődött és rövid idő alatt négy önálló kötetet eredményezett, amelyek között három napló és egy fürdőbizottsági jegyzőkönyv van.

Slachta Etelkának (1821–1876) a Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltárában őrzött 15 kötetes kéziratos naplói közül az 1841. július 15. és augusztus 3. közötti Balatonfüreden íródott. A napló egy kalandra, udvarlókra, nem utolsósorban házasságra vágyó úri leány beszámolója a füredi társasági életéről, ahol „bálok, kirándulások, szerenádok, kártyacsaták követték egymást”.

A bencés rend az 1834. évi tűzvész után saját kezelésébe vette az addig bérleti rendszerben üzemeltetett füredi gyógyfürdőt. Vezetésével Écsy Lászlót bízta meg, aki 1835-től fürdőfelügyelőként, 1867-től 1889-ig fürdőigazgatóként irányította a

fürdőintézetet. Balatonfüredi tartózkodásának 54 éve alatt naplót vezetett, amely a fürdőtelep és Balatonfüred történetének sokoldalúan használható forrása. Az 1850–52, 1856. évi naplókat Katona Csaba, az 1863 és 1892 közötti 12 évből előkerülteket Lichtneckert András publikálta. Écsy László a Balaton Gőzhajózási Társaság pénztárnoka, számadója, majd igazgatója, az arácsi Szeretetház igazgató választmányának társelnöke (Jókai Mórral), majd elnöke, a tihanyi tisztség tagja, a balatonfüredi iskolaszék világi elnöke és a színház intendánsa volt – az első balatonfüredi polgár, akinek a tevékenységében már nem vált el a település és a fürdőtelep.

A helytartóság által 1855-ben bevezetett gyógydíj kezelésére felállított és 1855-től 1918-ig működött *balatonfüredi fürdőbizottság üléseinek jegyzőkönyvei* szinte hiánytalanul fennmaradtak. A forráskiadvány bevezető tanulmánya bemutatja a gyógydíj előzményeit, az 1836 és 1840 között vezetett panaszkönyvet és az 1839-től működő fürdővendégek úri választmányának a tevékenységét. A gyógydíjt négy célra lehetett fordítani: a fürdőtelep szépítésére, a szegénykórház és a színház fenntartására, a színtársulatok és a zenekarok vagy „hangászkarok” fizetésére. A kötet az első hazai kísérlet a téma feldolgozására. A neves fürdővendégek bejegyzéseit is tartalmazó *Panaszkönyv* mint forráskiadvány szerepel a Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadói tervében.

A vegyes műfajú kiadványok közül megemlítenéd Hudi József: *A balatonfüredi színház és színpad története (1831–1861)* című monográfiája, amelynek III. részében 110 levéltári forrás, irodalmi és sajtószemelvény olvasható. Lichtneckert András *A balatonfüredi Angolkert, a Játékszín és az Aréna építéstörténete* című munkájának függelékében közöl levéltári forrásokat, köztük a sokáig elveszettnek hitt, de a Zala Megyei Levéltárban előkerült Kisfaludy-féle színházépítés számadási iratait. A balatoni gőzhajózás történetének a Tihanyi Apátság levéltárában, az MTA Kézirattárában és a Magyar Országos Levéltárban őrzött forrásai megjelennek *A Széchenyi-Széchenyi család és Balatonfüred: történelem és kultusz* c. közalapítványi kiadványban, amely Széchenyi István születésének 220. évfordulójára jelenik meg.

A közalapítvány kiadói tevékenységéhez illeszkedik a 13. kötetnél tartó LA Könyvtár című kiadványsorozat, amelynek célja a Balaton-felvidék művelődéstörténeti értékeinek a gyűjtése, a 19. századi alkotó értelmiség (Fábián József, Mórocz

Dániel, Oláh János, Jalsovics Aladár) ma már nehezen elérhető műveinek az új kiadása.

Balatonfüreden megjelent forráskiadványok:

„Füreden az idén először nékem hozatik szerezénád...”: Slachta Etelka balatonfüredi naplója, 1841. Szerk., a bevezetőt írta és jegyzetekkel ell. Katona Csaba. Balatonfüred, 2008. 118 p. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 37).

Écsy László fürdőigazgató naplói, 1850–1852, 1856. Szerk., a bev. tanulmányt írta, jegyzetekkel ell. és a mutatókat kész. Katona Csaba. Balatonfüred, 2008. 248 p. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 38).

Écsy László balatonfüredi fürdőigazgató naplója, 1863–1892. Sajtó alá rend., a bev. tanulmányt írta Lichtneckert András. Balatonfüred, 2008. 423 p. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 41).

A balatonfüredi fürdőbizottság üléseinek jegyzőkönyvei, 1855–1917. Sajtó alá rend., a bev. tanulmányt írta Lichtneckert András. Balatonfüred, 2010. 256 p. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 58).

Levéltári forrásokat is közlő kiadványok:

Lichtneckert András: A balatonfüred–csopaki borvidék története. Veszprém, 1990. 583 p., [14] t., [2] t. fol. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 7).

Borászok titkai – titkok gazdái: források és szemelvények szőlészetünk és borászatunk múltjából, 1700–1871. Összeáll., a tanulmányokat és a jegyzeteket írta Lichtneckert András. Balatonfüred, 2007. 224 p. (LA Könyvtár 5).

Lichtneckert András: Az arácsi szőlőhegy és szőlőhegyi önkormányzat története: mikrotörténelem. Balatonfüred, 2008. 176 p. (LA Könyvtár 8).

Hudi József: A balatonfüredi színházak és színpad története, 1831–1861. Balatonfüred, 2008. 376 p. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 42).

Lichtneckert András: A Balatonfüred–Csopaki borvidék története a kezdetektől napjainkig. Balatonfüred, 2010. 554 p. [8] t. (LA Könyvtár 11).

Lichtneckert András: A balatonfüredi Angolkert, a Játékszín és az Aréna építéstörténete Balatonfüred, 2011. 144 p. [4] t. (LA Könyvtár 13).

LICHTNECKERT ANDRÁS

A BALATONI HIDEGFÜRDŐK TÖRTÉNETE (1783–1889)

A Balaton „felfedezése”

A reformkorban a fürdőtelep arculatának kialakításában a legfontosabb fejlemény a Gyógy tér és a Templom utca rendezése mellett a Balaton „felfedezése” volt. Az 1830-as évek végéig a fürdőtelep középpontjában a gyógyforrás állt. A savanyúkút köré tervezték az épületeket, a sétateret (*promenáda*) és az Angolkertet. A Balaton-part felé eső rész a fürdőtelep „hátsó udvara” volt csupán. Az épületeket úgy helyezték el, hogy elzárták a kilátást a tóra; gyümölcsös- és zöldségeskertek, ólak, borbélyműhely, istálló, kocsiszín, hajdúház, cselédlak, pálinkaház, szegénykórház, zsidó traktér mindegyike a Balaton felé eső részen sorakozott, még az árnyékszék is a Gyógy tér déli szélére, a balatoni panoráma kellős közepébe került. A változás a tűzvészek után indult meg azért, hogy az alsó vendéglőt nem építették újjá, így a Gyógy tér kinyílt a Balaton felé. A Balaton magas vízállása következtében a hidegfürdők és a hintóállások között 1838-tól kialakították a partmenti alsó sétányt. Kiirtották a nádat, és a Balaton feltöltésével létrehoztak egy 15 öl mélyen a tóba nyúló, 72 öl hosszú móló formájú sétányt, amelyhez kőbástyákból parti védművet építettek, végül hat sor jegenyefával, olasz nyárfákkal és angol parterekkel beültették, a hintószín felől pedig korláttal bekerítették. 1840-től a sétány közepéről egy új híd vezetett a hidegfürdőkhez.

Az 1822-ben megépített és többször bővített hidegfürdő és az 1847-ben létesített hajókikötő emelte a parti rész fontosságát, de még sok időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a Balaton-part a fürdőtelep legkedveltebb részévé váljon.

A Balaton mint gyógyvíz

Schuster János 1821-ben, Preysz Mór 1863-ban vegyelemezte a Balaton vizét, amelyet a savanyúvízhez hasonlóan szintén gyógyvíznek, egy hatalmas tömegű föleresztett, híg savanyúvíznek tekintettek.¹ Görvélykór (*scrofulosis*), idegkórok – rásztkór (*hipochondria*), méhszenv („*hysteria*”), idegszabák, hüdések –, idült csúzos bántalmak, idült kútegek, különösen a sömör és izzag (*ekcéma*) gyógyítására ajánlotta Orzovenszky Károly fürdőfőorvos.² 1854-ben kezdte használni gyógyításra a balatoni iszapot, amelyet Heller Farkas vegyelemzett.³ Rimely Mihály főapát is tisztában

lehetett a Balaton vizének gyógyhatásával, mert miután 1861 áprilisában szélütést kapott, és az orvosok gyógyfürdőt javallottak neki, kizárólag a balatoni hidegfürdő kúrának volt hajlandó alávetni magát.⁴ A Balaton vizének gyógyhatása még nagyanyaink körében is ismert volt. Idős korokban is lementek a strandra, muzeális értékű fürdőruhájukban, napernyőjük alatt fél órát töltöttek a sekély, iszapos vízben.

A balatoni fürdőzés

Meglehetősen elterjedt nézet, miszerint a Balaton nyílt vizében régen nem fürödtek az emberek. Bizonyítéknak látszott erre az, hogy a gyógyfürdő árszábaiban szerepelt ugyan a Balaton vizében való fürdés, de csak úgy, hogy a vizet behordták a melegfürdőkbe és felmelegítették. A zárt hidegfürdők használatából is erre lehetne következtetni, de több levéltári forrás bizonyítja azt, hogy mindig voltak merészek, akik kiúsztak a nyílt vízbe. Hompes báróról jegyezték fel először, hogy úszott a mély vízben. Wesselényi Miklós 1836-ban átúszta a Füred–Tihany közötti 4 km-es távot.⁵ 1840-ben a fürdő panaszkönyvébe beírták, hogy „*az asszonyok osztálya táján némelly urak által gyakorlott úzás tilalmaztatna*”. Foglalkoztak a hidegfürdők réseinek betapasztásával, hogy a mély vízben úszók kíváncsiságától a kamrákban fürdőzők védve legyenek.⁶ Horváth Pál tihanyi apát megakadályozni akarván az Oesterreicher-féle hidegfürdő újbóli felállítását, az áldatlan vitában 1824-ben kifejtette, hogy „*minekutánna a Balaton tavának szélessen ki terjedő körös körül lévő partyain egész 1821-k esztendőig még úri személyek is alkalmasabb helyeken szabad ég alatt meg fürödtek, és sokan a savanyó vízi balatonyi hideg ferdők felállítása után még most is a ferdő ház elmellőzésével a tóóban fürödni nem általlanak, a katonai közönséges karnak 's a polgári szegénységnek az által éppen jó tetemény nem nyújtatik, ha ezek (a mihez nem is szoktak) rekesztékbe fürödni engedtetnek, kik inkább valamint ez előtt a Balatonyban szabad ég és levegő alatt meg tudtak fürödni, úgy ezután is legottan bátrabban és örömöstyebb megfürödnek.*”⁷

Wesselényi és társai 1837-ben a panaszkönyvben sürgették a pesti és pozsonyi mintájára úszóiskola felállítását, úszómester alkalmazását és mentőladik tartását.⁸ Krisztián Pius, a tihanyi apát-

ság jószágkormányzója 1854-ben a cs. kir. köz-igazgatási főbíró felszólítására azt válaszolta, hogy úszómestert nem alkalmaznak, mivel nincs úszóiskola. Arra hivatkozott, hogy a zárt kabinokban a gyermekek számára is biztonságos a fürdőzés, „és egyetlen a’ nyílt Balatonra néző uri közfürdejéből képesek csak az uszó tehetségükben bizakodók a’ tó tükrébe leereszkedni vagy abba beleugrani”. „Mindazonáltal nehogy az igen is bátor vagy uszó tehetségükben tulbizakodók az intézet compromissiójával veszélyeztessenek, de leginkább emberiség tekintetéből a’ közfürdő mellett egy felszerelt ladikot mindig készen tart, s a’ Balaton partjain növekedett egyénei által, kik egyiránt jeles uszók és jó hajósok, minden előfordulható esetre felügyeltet. Hogy pedig a’ minden oldalról nyílt Balatonban valaki szabadon ne fürdjék, az urodalomnak nincs hatalmában megtiltani.”⁹ A soproni helytartóság tanácsosa, David Wachtel szerint 1858-ban Balatonfüreden mind a férfi, mind a női közfürdőben volt már úszóiskola.¹⁰

A balatoni hidegfürdők

Pálóczi Horváth Ádám „Balatoni hidegfürdő” című írásából ismert, hogy Szily József Pest vármegyei alispán 1783-ban magán használatra építtetett először hidegfürdőt a Balatonra, egy tutajszerű alkotmányt, amelyet a szél átsodort a tihanyi partra, ahol darabokra tört.¹¹

A füredi gyógyfürdő a tihanyi apátság többi birtokával együtt 1786-tól a királyi kamara kezelésébe került, amely megkísérelte – a története során először – a gyógyfürdőt európai színvonalra emelni. Az 1787. január 1-jétől vezetett számadások szerint 1787-ben a kamarának 7 forint 48 krajcár bevétele keletkezett a hidegfürdőből, 1789 nyarán pedig összesen 14 forint 15 krajcárt fizettek a hidegfürdő javításáért.¹²

Tallherr József, a helytartótanács építésze 1787. május 15-én megállapodott Niedermayer Ferenc ácsmesterrel, hogy 190 (rhénes) forintért elvégzi a balatoni hidegfürdő javítási munkáit,¹³ ennek azonban a számadásokban nincs nyoma. Ezek szerint a kamara működtetett egy hidegfürdőt 1787–1789-ben, amely csekély bevételt, annál több kiadást eredményezett.

Lechner Mátyás 1800. szeptember 2-án véleményezte a füredi Savanyúvíz építési és rendezési tervét, amelynek részét képezte a gyalog- és a hidegfürdők létesítése, mégpedig lehetőleg egy épületben elhelyezve, mivel így a felépítésük 2444 forint helyett csak 800 forintba került volna. A bencés

rend visszaállítása miatt a terv nem valósulhatott meg. Lechner megemlítette a jelentésében, hogy az előző hidegfürdőt az erős hullámvíz ledöntötte és szétrombolta.¹⁴

1821-ben József nádor és hitvese számára Arács határában, a mai Szívkórház előtti Balatonban építtetek egy hidegfürdőt.¹⁵ A nádorispánt 1821. július elejére várták Balatonfüredre hat heti tartózkodásra. Kérésére a tihanyi adminisztrátor utasította Devecsery György kasznárt egy „balatonyi fürdő épületéské” elkészíttetésére, aki 1821. május 26-án kelt jelentése szerint a kivitelezést egy veszprémi ácsmesternél rendelte meg.¹⁶

Oesterreicher Manes József, aki a gyógyfürdő első hivatalos fürdőorvosa volt, szintén felállított 1821-ben egy hidegfürdőt, amely a korabeli helyszínrajz szerint a Horváth ház előtti vízben állt. Még abban az évben a vihar összedöntötte. Ezután 80 közkatonára és 30 tiszt számára – feltehetően a Bécs melletti badeni mintájára – katonai ispotályt, azonkívül hidegfürdőt akart felállítani, a tihanyi apát azonban nem engedélyezte.¹⁷

A Savanyúvíz ügyében Kopácsy József vezetésével felállított királyi biztosság 1821-ben kiadott jelentése szerint az uradalom a biztosság javaslata ellenére sem kívánt hidegfürdőt létesíteni, de 4 forint évi census ellenében hajlandó volt engedélyt adni bárkinek arra, hogy a saját költségén hidegfürdőt állítson és működtessen.¹⁸ Miután a budai és pesti újságokban feladott hirdetésre nem akadt jelentkező, az uradalom Devecsery György kasznárral elkészíttette a hidegfürdő tervrajzát és 1723 forint 6 krajcárra rúgó költségvetését.¹⁹ A költségvetés szerint a fenyőfából épített hidegfürdőbe tölgy- vagy cserfacölöpökön álló híd vezetett, amelyről az ambitusra, onnan az öltözőbe léphetett a vendég. Minden öltözőből „grádics” vezetett a lécekből ácsolt „fürdőbárkába”, az ún. kosaras hidegfürdőbe, amelyben padot helyeztek el, és a fenekét is lepallózták. Az építmény fedéséhez 10 ezer db „tót sindelyt” használtak fel. Az uradalom hidegfürdőjébe vezető hídhoz a Csépan vagy Tallián ház és a „polgári ispita”, azaz a szegénykórház között – a későbbi fürdőigazgatói villa telkén – levezető úton lehetett eljutni.

Adler József 1822. évi fürdőorvosi jelentése szerint az uradalom a saját költségén a Balatonban alkalmas helyen, az előző évben a nádorispán számára állított mintájára és a vendégek kívánságára felépítette a négy nagyobb és kettő kisebb alosztályból álló hidegfürdőjét.²⁰ Ezzel a kosaras fürdővel kapcsolatos Czinár Mór főapáti titkárnak 1835.

augusztus 30-án az 1834. évi tűzvészt követő építkezések tárgyában írt emlékeztetője, amelyben utasította a fürdőfelügyelőt és az uradalmi ispánt a hidegfürdők berendezésére és a felszerelési tárgyak beszerzésére (két szék, lóca, kis asztal, tükör stb.).²¹

1822-től 1853-ig folytonosan fejlesztették és bővítették a hidegfürdőt. Adler József fürdőfőorvos 1835. november 22-én kelt évi jelentése szerint a hidegfürdők száma hatról kilencre, 1836-ban kilencrel tizenkettőre szaporodott, amelyek közül hat az *urak*, hat a *dámák* számára szolgált. Adler az 1838. évi jelentésében azt írta, hogy a vendégek nagyobb része csak hidegben fürdik, emiatt a földesuraság jövő tavasszal 12 új fürdőt a *fehér személyek* számára és egy társasági pavilont készülni építeni, a 12 régi fürdő a nagy közfürdővel együtt pedig a férfiaké lesz. Ebből a jelentésből értesülünk a közfürdőről. 1839-ben a terv szerint megépült 12 női hidegfürdő, így baloldalt 12 női, jobboldalt 12 férfi magán hidegfürdő és a nagy közfürdő állt, a férfiak és a nők részét pedig egy gömbölyű társasági pavilonnal választották el. 1840-ben a földesúr egy nagy úri közfürdőt, *közfürdői termet* építtetett, a régi közfürdő árait pedig – tekintettel a szegényebb sorsú emberekre – leszállította a felére. Így kialakult a hidegfürdőknek az árakban is tükröződő tagolódása: *magánfürdők* – *úri közfürdő* – *közönséges közfürdő*, azaz parasztfürdő.

Écsy az 1850-es évek elején tapasztalatszerzés végett külföldi körutazást tett: „*beutaztam a' birodalomban létező gyógyintézeteket, s azoknak minden czélszerű intézményeit tanulmányoztam, ekkor láttam, milly hiányok vagynak Füreden, megtekintettem Csehországban Tepliczet, Carlsbadot, Franczensbadot, a' kedves Marienbadot, steierországi kert alakú szép Gleichenberget, Tobelbadot, Rohicsot, Bécs melletti fészlovi²² hideg gyógyintézetet és Badent, úgy a' budai gyógyintézeteket is*”.²³ Hazatérése után a füredi gyógyfürdőt átalakította, és a hagyományos szolgáltatásokat – savanyúvizes melegfürdő, felmelegített Balaton vizében való fürdő, köpölyözés, érvágás – a külföldön rendszerítettéssel – savóital, savófürdő, gőzfürdő, zuhanyfürdő 1853-tól, iszapfürdő 1854-től, ülő- és szemfürdő 1855-től, cinkkádban melegfürdő zuhannyal 1856-tól – bővítette, a savanyúvíz palackozását a marienbadi mintájára korszerűsítette, és megkísérelte az országos terjesztését. Az új balatoni hidegfürdő építésével Haiek Wenzel ácsmestert bízta meg. Tizenkét férfi magánfürdő 300, az úri közfürdő kabinokkal és két zuhannyal 137, a közönséges közfürdő 60, tíz női magánfürdő 250, a

női közfürdő 80 váltóforintba került. A tető alá vett, lépcsőkkel ellátott, lepallózott férfi hidegfürdőért összesen 951½ váltóforintot, a női hidegfürdőért 804⅔ váltóforintot fizetett.²⁴

A viszonylag kis befektetéssel megvalósított fejlesztés nem hozta meg a várt eredményt, a vendégforgalom növelését. Écsy terveinek megvalósításához kedveztek a bencés rend élén 1865-ben bekövetkezett változások: Simon Zsigmond lett a tihanyi apát és Kruesz Krizosztom a pannonthalmi főapát, akinek a felszólítására Écsy beszámolt a fürdőfejlesztési elképzeléseiről. Azt javasolta, hogy a gyógyfürdőt vegyék ki az uradalmi igazgatás szervezetéből, a *gazdászati* vagy *oeconomicusi* rendszerből, és üzleti vállalkozásként (*Geschäft*) működtessék.²⁵ A jobbágykérdés rendezése után új befektetéseket és jövedelemforrásokat kereső bencés rend előjárói elfogadták Écsy programját, és 1866–1872 között 100 ezer forint takarékpénztári hitelt felvéve 208,5 ezer forint befektetést eszközöltek a fürdőtelepen, amelynek főbb eredményei: a Balaton-part feltöltése, új hideg- és melegfürdő, díszlak, gőz-, zuhany- és tükörfürdő építése, a virágház és az izraelita vendéglő újjáépítése, a Keresztház átalakítása. Költöttek még gépház és műhely építésére, gőzgépre, víztartályokra, vízvezetékre. A fejlesztés egyik célja Erzsébet királyné várt látogatása, amely végül elmaradt, a részére vásárolt bútort az azonban évekig szerepelt a fürdőigazgatóság leltárában. 1867-ben a fürdőfelügyelőt a tihanyi apát és a pannonthalmi főapát közvetlen alárendeltségébe helyezve előléptették fürdőigazgatóvá.²⁶ A fejlesztés után a fürdőbizottsági tagok európai színvonalúnak értékelték a füredi gyógyfürdőt.

A fejlesztés keretében 1865 őszén a régi balatoni hidegfürdő kiszedésével és szétszedésével megkezdődött egy új hidegfürdő építése. Holesz Ferenc vállalkozó ácsmester 1866-ban ácslegények tucatjaival és napszámosokkal folyamatosan végezte a munkákat. A hidegfürdő felállítása összesen 12511,67 oszt. ért. forintba került. Buus István épületfa-kereskedő 5000 forintért fenyőgerendákat, deszkát, zsindelyt, zsindelyszeget szállított Új-Szőnyből Szántódra, ahonnan a Balatonon át szállították Füredre a faanyagot. Áprilisra annyira haladtak az építéssel, hogy Pamotyai Gábor, Straszer Antal és Bertók József öt társával elvégezhettk az asztalos-, Horváth Ferenc a fazekas-, Farkas János az esztergályos-, Sturm Károly az üveges- és asztalos-, Szunczer János a bádógosmunkákat. A napszámosokkal „bagéroztatták” a Balatont, ami a fürdőkben végzett „iszaptisztogatást” jelentett. Egy

budai órászmester, Johann Hentler készítette a hidegfürdő óráját. A fürdőbe 150 öl hosszú fahíd vezetett. A Balaton apadása miatt 8 hold területen 7288,81 forintért napszámosokkal feltöltették a Balaton-partot, a parton kőfalat rakattak és sövényt fonattak, így létrehozták az 500 öl hosszúságú parti sétányt, amelyet Deák Ferencről neveztek el. A Hazánk 's a Külföld című lap tudósítója szerint a fürdő két szárnya közül a jobb felőli a nők, a másik a férfiak osztályát képezte 26, ill. 48 kárpitozott kabinnal, a torony alakú fellobogózott rész alatt pedig várócsarnok volt. A fürdő ábrázolását az újság Lengyel Samu felvétele alapján közölte, aki 1864-ben kötött szerződést az uradalommal a fénypécszház felépítésére.²⁷

A savanyúvízi számadások szerint 1867. január elején napszámosokkal vágatták a jeget a hidegfürdő körül, de „a jég által megromlott” hidegfürdőt ki kellett szedni és júniusig újjáépíteni. 1868 telén jégtörőket építettek, de 1867 és 1868 őszén is kiszedték a hidegfürdőt. 1877-ben a nagy árvíz által okozott károk miatt újjá kellett építeni a hidegfürdőt, amelyhez a faanyagot Zollner fakereskedő 1351,08 forint, a vasneműeket Ruttner vaskereske-

dő 376,54 forint értékben szállította, az ácsmunkákat pedig Megyesi ácsmester végezte 4228,68 forintért.²⁸ 1879-ben ismét nagy árvíz volt, ekkor az alsó sétátér és a hidegfürdő helyreállítása 7857,56 forintba került, amelyből a hidegfürdő kijavítása legalább 6000 forintot tett ki.

1889. június 2-án megnyitották a Czigler Győző tervei alapján 80 ezer forintért felépített új balatoni hidegfürdőt. A díszes, 12 tornyú épületben 100 fürke, 26 magán fürdőszoba és tükörfürdő is volt. Homlokzatán Czuczor Gergely epigrammája volt olvasható: „*Lelked erejét a sors hullámai edzik, E tő testednek nyújt vitor életerőt.*”²⁹

A hideg- és melegfürdőzők száma 1850-ig egymást előzte, ettől kezdve mindig több volt a hidegfürdőző, mint a melegfürdőző. Az uszodák megépítése következtében 1867-től ugrásszerű növekedés történt a hidegfürdők forgalmában. 1868-ban a hidegfürdőzők száma átlépte a 20 ezret, amelynek 6/10-ét az uszodai fürdőzők adták. Ekkor az uszodai fürdőzők között a nők aránya kevéssel 1/3 alatt maradt, 1883-ban viszont a nők száma meghaladta a férfiakét: 6361 nő és 5602 férfi használta az uszodát.

A hideg- és melegfürdők forgalma (fő)
1836–1855

Év	Hidegfürdők			Hidegfürdők összesen	Melegfürdők összesen
	magán fürdő	úri köz- fürdő	közönséges közfürdő		
1836–1840	19800	1720	5809	27329	32736
1841–1845	18291	8452	8125	34868	37276
1846–1850	21097	11878	7020	39995	44292
1851–1855	20643	19096	11674	51413	32699

A hidegfürdők forgalma (fő)
1867–1885

Év	Hidegfürdők			Férfi és női uszoda	Hidegfürdők összesen
	1. o.	2. o.	3. o.		
1867–1870	5333	12920	10927	45197	74377
1871–1875	6258	25634	4442	60818	97152
1876–1880	4278	20330	10156	59575	94339
1881–1885	3676	14990	18836	57680	95182

A férfiak hagyományos viselete a *fürdőköpeny* volt. 1838-tól elterjedt a *fürdőgatya* használata, amely kiszorította a hagyományos viseletet. A női úszóruha kölcsönzését 1881-ben vezették be.

A füredi példa nyomán az 1860-as évektől jelentek meg az első hidegfürdők Balatonfüred vidé-

kén. Alsóörsön 1866-ban Kupricz Sándornak, Cso-pakon az 1860-as években Ranolder János püspök-nek volt magán hidegfürdője. Almádiban Brenner Lőrinc, az 1883-ban alakult Almádi Fürdő Rt. el-nöke az 1870-es években állította fel az első fürdő-bódét.

Jegyzetek:

- 1 *Orzovenszky Károly*: Balaton-Füred és gyógyhatása. A helyi viszonyok, a fürdő története, gyógyhatása és a gyógyeljárás ismertetése. Pest, 1863. 119.
- 2 *Orzovenszky i. m.* 124–125.
- 3 *Orzovenszky i. m.* 132–133.
- 4 Veszprém Megyei Levéltár (VeML). Tihanyi Apátság levéltára (TAL). Apáti iratok, 1860–1862. (Simon Zsigmond pannonhalmi perjel levelezése.)
- 5 Sipőcz József: A nemzeti sport élvonalában : Balatonfüred sportélete a kezdetektől 1945-ig. In: Balatonfüred és Balatonarács története. Szerk. Lichtneckert András. Veszprém, 1999. 693–694.
- 6 Pannonhalmi Bencés Főapátság Levéltára (PBFL). TAL Panaszkok, javítások s szépitések javalatoknak jegyzőkönyve, 1835–1841. (Panaszkönyv). 111. 1840. augusztus 10. – Uo. 43. 1838. július 18.
- 7 VeML TAL Actorum et correspondentiarum... Fasc. VII. Nr. 806.
- 8 PBFL TAL Panaszkönyv 30–32, 36, 73.
- 9 VeML TAL Acta abbatiae. Capsa. 7. Nr. 55.
- 10 Wachtel, David: Ungarns Kurorte und Mineralquellen. Oedenburg, 1858. 76.
- 11 *Zákonyi Ferenc*: Balatonfüred. Adalékok Balatonfüred történetéhez a kezdetektől 1945-ig. Veszprém, 1988. 326. – *Siklósi László*: A magyar sport ezer éve. 1. k. Budapest, 1927–1929. 241–242.
- 12 Magyar Országos Levéltár. Helytartótanácsi levéltár. Dep. Eccl. Oecon. Bonorum. 1792. Fons 15. Nr. 6.
- 13 VeML TAL Acta abbatiae. Capsa 7. Nr. 2. 25.
- 14 VeML TAL Acta abbatiae. Capsa 7. Nr. 3.
- 15 VeML TAL Actorum et correspondentiarum... Fasc. VII. Nr. 806.
- 16 VeML TAL Uradalmi ügyészi hivatal iratai. Fasc. IV. Nr. 372.
- 17 VeML TAL Actorum et correspondentiarum... Fasc. VII. Nr. 806.
- 18 VeML TAL Acta abbatiae. Capsa 7. Nr. 16.
- 19 VeML TAL Actorum et correspondentiarum... Fasc. VII. Nr. 806.
- 20 VeML TAL Actorum et correspondentiarum... Fasc. VI. Nr. 728.
- 21 VeML TAL Acta abbatiae. Capsa 7. Nr. 28.
- 22 Feszlov = Bad Vöslau
- 23 PBFL Acta archiabbatiae. Fasc. 17.
- 24 VEML TAL Savanyúvíz felügyelői számadások, 1853: 589. sz.
- 25 PBFL Acta archiabbatiae. Fasc. 17. Écsy László fürdőfelügyelő levele Kruesz Krizosztom főapáthoz, 1865. november 30.
- 26 PBFL Acta archiabbatiae. Fasc. 17. Écsy László kimutatása az 1866–1872. évi építkezésekről, 1873. december 20.
- 27 Zákonyi i. m. 330–331. – Az 1865–66. évi savanyúvíz felügyelői számadások alapján. – Écsy László balatonfüredi fürdőigazgató naplója, 1863–1892. Sajtó alá rend. Lichtneckert András. Balatonfüred, 2008. 96.
- 28 VeML TAL Savanyúvíz felügyelői számadások, 1877: 150–152. sz.
- 29 Zákonyi i. m. 335.

A hidegfürdő ábrázolása egy 1910 körül kiadott képeslapon
(Városi Helytörténeti Gyűjtemény)

NÉMETHNÉ RÁCZ LÍDIA

A FÜRDŐ- ÉS A VILLATELEP KIALAKULÁSA

Balatonfüred egykor külön életet élő három városrésze: a dombok lankáira települt Füred és Arács községek, valamint a Balaton partján kialakult Savanyúvíz elnevezésű fürdőtelep napjainkra egybeépült. Írásos dokumentumok először 1211-ben említik a mai város területén elhelyezkedő Füred, Kék, Arács és Papsoka falvak nevét, a víz mellett ekkor még nincs település. Az itt feltörő szénsavas forrásnak köszönhetően Füred a Balaton legrégebbi üdülőhelye, ismertségét az ivásra és fürdésre egyaránt használt gyógyvíz alapozta meg. A fürdőtelep a 18. század elejétől több szakaszban nyerte el mai formáját.¹

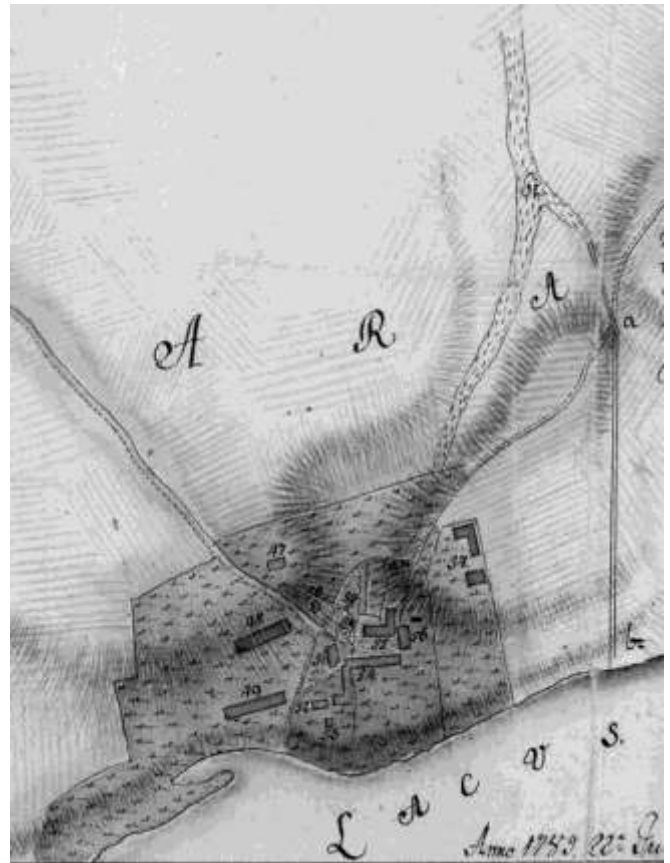
A fürdőtelep központjának kialakulása (1702–1785)

A forrás környezete a tihanyi apátság, az Esterházy család, füredi és arácsi birtokosok tulajdonában volt. A főforrás, az ivókút (ma Kossuth Lajos forrás) az apátság területén fakadt, vize sokáig felhasználatlanul a Balatonba ömlött. Lichtneckert András levéltáros kutatásai bebizonyították, hogy az eddig ismertnél korábban, már a 18. sz. elején folyt a forrás körül gyógyító tevékenység². Flaker András seborvos ugyanis 1702-ben megalapította és 1718-ig működtette az első savanyúvízi gyógyfürdőt. Arácsi tulajdonostól vásárolt területen kutatás, fürdőházat tartott fenn.

A telep központja az ivókút volt, közelében épültek fel a gyógyulni és szórakozni vágyó vendégek ellátását szolgáló apátsági és magán épületek. Lécs Ágoston tihanyi apát 1743-ban a kutat odúba foglaltatta, mellé fa fürdőházat építtetett. 1755-ben az apátság megvásárolta az addig magánkézben lévő fürdő területét és a kezdetleges fürdőházat, így a gyógyfürdő teljes egészében az apátságé lett. A régi kútra új fürdőház épült, amely a mai szívkórház északi szárnyának helyén állt. Fából készült kupola került az ivókút fölé. A kút körüli sétatér Balaton felőli oldalán és a mai Anna Grand Hotel Blaha utcai épületének közepén szálló, traktérház fogadta a vendégeket. A tér északnyugati részén 1761-ben kis kápolna épült.

A fürdőtelep első magánnyaralóját a fürdő közelében 1782-ben Esterházy Kázmér építtette rokona, Esterházy Károly egri püspök arácsi birtokán. A földszintes épület bővítésével alakult ki a híres Esterházy szálló. (Pálóczi Horváth Ádám 1785-ben

készített térképe hitelesen mutatja a telepi épületek elhelyezkedését.)

Pálóczi Horváth Ádám térképének részlete a fürdőteleppel, 1785 (Magyar Országos Levéltár)

Kamarai fejlesztések (1787–1802)

A telep 1787-től a feloszlott bencés rend helyett a Vallásalap tulajdonába került és a Kamara kezelésében működött. A forrás vizét elemezték, hivatalos fürdőorvost neveztek ki, fürdői szabályzatot alkottak. Bővítették a szállások számát. 1800-ban a felső traktérházhoz emeletes részt kezdtek építeni. Magánosok építkezését is szorgalmazták, a felső traktérházzal szemben parcellákat jelöltek ki. A földszintes Tallián ház (ma Kedves cukrászda) 1795-ben, a családi nyaralóként és szállodaként is hasznosított egyemeletes Horváth ház 1798-ban készült. Fontosnak tartották külföldi példára a zöldterületek fejlesztését. 1790-ben megszerezték a forrástól északra elterülő magánterületet, ezt megnövelték, hogy megfelelő sétálóhelyet, angolkertet alakíthassanak ki. Ez a mai védett Kiserdő déli része.³

Apátsági építkezések, a reformkori telep kialakulása (1803–1849)

A rend 1802-ben visszakapta birtokát, 1889-ig a fürdőtelep újból a tihanyi apátság irányítása alatt fejlődött. 1802-ben elkészült a forrás kőoszlopos kútháza, 1803-ban a vendégfogadó toldalék épülete, emeletes lett a meglévő traktérház, az épület-együttes neve ekkortól Nagyvendéglő (ma Anna Grand Hotel). 1816-ban a rendtől kapott telken, a Horváth és Tallián ház között felépült a szállodaként is működő Fülöp vagy Postaház (ma Art East Galéria).

A fürdőtelep 1822-ben Petrich András rajzán

Az 1826-ban és 1834-ben keletkezett hatalmas tűzben az épületek többsége leégett vagy megromlott. Az újabb építkezések, fejlesztések e sajnálatos eseményeknek is köszönhetők. Az 1826-os tűz után az elpusztult Balaton felőli traktérházat nem építették újjá, így megnyílt a Balaton felé a kilátás, de ekkor itt még magánkertek húzódtak. 1831-ben a tér északnyugati sarkán, a Nagyvendéglő közelében felépült a klasszicista színház, a Dunántúl első magyar nyelvű közsínháza.

Az 1834-es tűz után Packh János tervei alapján a mai szívkórház helyén álló emeletes régi fürdőház mellé 1837-re elkészült a klasszicista stílusú, kétemeletes Új-fürdőház, homlokzata a térre nézett. Később a régi épületet is bővítették. 1835-ben második emeletet kapott a Horváth ház, így kialakult mai tömbje. Mellette a Postaház egyemeletes lett. 1836-ban az emeletes Nagyvendéglő is egy új emeletes szárnyal bővült nyugati irányban. A mai hajókikötő előtti mocsaras partrészt 1838-ban feltöltötték, sétányt alakítottak ki. Innen lehetett megközelíteni a Balatonban álló hidegfürdőt.

A magántulajdonban lévő Esterházy szálló is emeletet kapott, mellé éttermet építettek. 1841-ben az angolparkban nyári színház épült.

A Gyógy tér képe 1839-ben

Az ivókúttól nyugatra a Horváth ház, a Postaház, a Tallián ház és a Nagyvendéglő között kialakított utca végén 1841–1846-ig épült a klasszicista új kápolna, a Kerek templom. A Nagyvendéglő 1848-as bővítéskor készült el az oszlopos kávéház, a pesti Pilvax kávéház mása. (Ma is eredeti formájában látható az Anna Grand Hotelben.) Füreden bocsátották vízre a Balaton első gőzhajóját, a „Kisfaludy”-t, így 1846-tól egyszerűbbé vált a fürdőhely megközelítése, kikötője a Horváth ház előtti partrészen épült.

A reformkor végén tehát az ivóforrás felett állt a 12 oszlopos kútház, körülötte árnyas sétatér, az apátság által fenntartott emeletes fürdőépületekben gyógyultak a vendégek, a Nagyvendéglő mellett a magántulajdonú épületekben is lehetett szállást kapni. Színház működött, fürdőház állt a Balatonban. Az angolparkban és a vízparton is lehetett sétálni.

Füred a 19. század elején már ismert és kedvelt fürdőhely volt, a reformkorban haladó szellemű politikusok, írók találkozóhelye. A férőhelyek számának szűkössége azonban évente visszatérő problémát okozott.

Közösségi terek bővítése (1850–1866)

Ezekben az években is történtek fejlesztések, de a szálláshelyek száma nem növekedett. 1861-ben felépült az angolparkban a fedett nyári színpad, az Aréna, 1863-ban nyári teremmel bővült a Nagyvendéglő. 1865-ben a vízparti sétahely meghosszabbításával létesült a Deák Ferencről elnevezett sétány, a mai Tagore sétány elődje. Megkezdték az alsó park kiépítését is. 1865-ben jelölték és építették ki a Füred községből a kápolnáig húzódó új utcát (ma Ady Endre és Jókai Mór utca).

A fürdőtelep látképe 1879-ben

Magánnyaralók építése, modernizálás (1867–1914)

Az egyre ismertebbé váló fürdön a vendégek száma gyarapodott, sürgetővé vált a szálláshelyek bővítése. 1866-ban a rend magánnyaralók építésének elősegítésére összesen harminc telket alakított ki a László (ma Honvéd) utcában, a Templom utcában a kápolnáig, az utca északi oldalán nyitott két utcában (ma Csokonai és Zsigmond utca), valamint a Fűred községbe vezető út mellett (ma Jókai utca).

1867 és 1893 között ezen a területen épült a klasszicista, romantikus, eklektikus stílusú nyaralók, villák többsége: Szücs Lajosné nyaralója, a későbbi Blaha Lujza nyaraló (ma Blaha étterem), Huray István, Engel Gyula fürdőorvosok, Écsy László fürdőigazgató, Döry Lajos nyaralója (ma Astoria szálló), Jókai Mór villája (ma az író emlékmúzeuma), dr. Rund, Lonkay Antal, Esterházy László, Halász Gedeon, Kocsi Horváth Sarolta, Kállay Gyula villája. Közülük néhány ma is régi formájában látható.

A kiegyezéstől az első világháborúig terjedő időszak közel öt évtizede alatt tehát nagyot változott a fürdőtelep arculata. Ezekben az években a magánnyaralók mellett számos, a vendégek gyógyulását, kényelmét, szórakozását szolgáló közösségi épület készült. Korszerűsítéseket végeztek, új utakat nyitottak, parkokat, sétányokat létesítettek. 1869–1871-ig épült a már meglévő Új-fürdőházhoz az eklektikus stílusú kétemeletes „díszlak”, amelynek erkélyes homlokzata a Balatonra nézett. 1870-ben a mai Petőfi utca vonalán haladó utat kiszélesítették. Az angolkert és az új út között 1877-ben fenyvest telepítettek, az út északi oldalán elterülő magánbirtokokon a következő években nyaralókat kezdtek építeni.

A lebontott kőszínház helyén 1880-ban elkészült az eklektikus stílusú gyógyterem, bálteremmel, olvasótermekkel. Fedett sétány kötötte össze a Nagyvendéglővel és a fürdőházzal. 1880-ban Richard Young angol hajóépítő üzemet létesített a Balaton partján, mellette 1885-ben Hauszmann Alajos terve alapján épült fel a Stefánia Yacht Egyesület klubháza.

1889-ben Fűred fejlődésének új korszaka kezdődött, a fürdőtelep irányítását a pannonthalmi főapátság vette át. Modernizálták a fürdő és szállóépületeket, új nevet kapott a fürdő két épületrésze (Klotild udvar, Erzsébet udvar), a Nagyvendéglőt Grand Hotelnek nevezték el. Elbontották a balatoni hidegfürdőt, Czigler Győző építész tervei alapján új készült, amely több évtizedig – 1945-ben történt megsemmisüléséig – Fűred nevezetessége volt. Ekkor kapta mai formájú kupoláját az ivókút. 1892-re felépült Vaszary Kolos hercegprímás Czigler Győző tervezte eklektikus nyaralója (ma Vaszary Villa). 1893-ban a vízparti Deák sétányt kelet felé meghosszabbították, a szakaszt a hercegprímásról Kolos sétánynak nevezték el.

Átépítették a vízparti sétány melletti Kisfaludy és a Balaton vendéglőket, közöttük 1894-ben felépült az Ipoly udvar nevű szálloda. Az apátság 1894-ben a veszprémi káptalantól vásárolt területen, a mai Tatra lépcsőtől nyugatra is parcellázott, ekkor épültek a műemléki ill. helyi védettségű nyaralók a Honvéd és Écsy utcában. Rendezettebbé, szebbé vált az egész telep.

A „Balaton gyöngye”-ként emlegetett fürdőhelyről 1894-ben írták: „Balaton-Fűred, mely hírnevét már egy évszázad előtt szerezte, gyógyhatású forrásai által ma Magyarország elsőrangú fürdőjévé fejlődött ki.”

A Tibor-fürdő egy 1917-ben kiadott képeslapon (Városi Helytörténeti Gyűjtemény)

Az 1909-ben megindult vasútközlekedés hatására az arácsi és füredi állomás környékén is lakóházak és nyaralók készültek. A fürdőtelep és a községek kezdtek összeépülni. 1912-ben a fürdőtelepen hatalmas építkezés kezdődött. A gyógyfürdő régi épületrészeinek lebontása, átalakítása után 1913-ra elkészült az Erzsébet Szanatórium szecessziós épülettömbje, és a hozzá kapcsolódó korszerű gyógyfürdő, a Tibor fürdő (ma Állami Szívkórház). 1914-ben a Grand Hotel főépületét is átépítették, még egy emelet kapott, az Anna-bálok helyszínét, a gyógyterem nagytermét pedig emelettel kettéválasztották. 1913-ban elkészült a fürdőigazgatói lakás a Kerek templom mellett (ma Városi Múzeum). A magánkézben lévő nyugati földeken parcelláztak, ekkor létesítették a mai Horváth Mihály, Kétly Károly, Garay János, Vörösmarty utcákat, ahol számos nyaraló épült. A Kisfaludy étterem átalakításával moztat létesítettek.

A nyaralótelep bővülése 1918-tól

A fürdőtelepet az első világháború után, 1918–1935-ig a Balatonfüredi Gyógyfürdő Rt. bérelte. A szanatóriumban folyó gyógyító munka ekkor már nemzetközileg is ismert volt. 1925-ben elkezdődött a Füreden áthaladó balatoni körút építése, amely elsősorban a település keleti részének építkezéseire volt hatással. 1928-ban készült az arácsi állomástól a vízpartig húzódó mai Deák Ferenc utca, környékén nyaralótelkeket alakítottak ki, szaporodtak a magánnyaralók.

A kelet felé nyúló vízparti sétányon strand létesült (ma Esterházy strand), vitorlaskikötő és klub-

ház épült. Átalakították a telep nyugati részén a Királyi Magyar Yacht Club Hauszmann-féle klubházát, mellette hajóépítő üzem létesült. Új szárnyal bővült a honvédtiszti üdülő, az egykori hercegprímási nyaraló. A balatoni út mellett felépült a Balatoni Szövetség üdülőháza és a csendőrgyógyház. Új postaépület készült. 1934-ben lebontották a nyári színházat, helyén tenispályákat alakítottak ki.

A telep 1935–1945-ig ismét bencés irányítás alá került, jelentősebb építkezéseket ebben az időben nem végeztek, de a régi fakikötő helyett elkészült a ma is használt új állami hajókikötő, rendezték a Kisfaludy utcát és környékét. Ebben az időszakban számos magánnyaraló készült, 1942-ben a Kiserdő szélén, a rend által parcellázott mai Séta és Zsigmond utcai telkeken is épült néhány villa.

A második világháború után a tönkretett épületeket államosították, bennük középületeket, vállalati nyaralókat, lakásokat alakítottak ki. A rendszerváltást követő privatizáció során az állami tulajdonú épületek többsége magánkézbe került, sokáig felújításra várt. A fürdőtelep központjának műemléki és helyi védettségű épületei, az utak, a parkok ma már szinte teljes egészében megújultak, új hasznosítást nyertek.

Jegyzetek:

1. Zákonyi Ferenc: Balatonfüred. Veszprém, 1988. – Legújabbban Némethné Rácz Lídia: Balatonfüred nevezetes épületei. Balatonfüred, 2008.
2. Lichtneckert András: A füredi savanyúvízi gyógyfürdő kezdetei 1702–1755. = Füredi História. 2006/2.
3. Lichtneckert András: A balatonfüredi Angolkert, a Játékszín és az Aréna építéstörténete. Balatonfüred, 2011.

HORVÁTH ZSOLT – LICHTNECKERT ANDRÁS

A BALATONFÜRED VÁROSÉRT KÖZALAPÍTVÁNY KIADÓI TEVÉKENYSÉGE (1999–2011)

Az 1996-ban alapított Balatonfüred Városért Közalapítvány célja Balatonfüred Város Önkormányzata feladat- és hatáskörébe tartozó helyi érdekű közügyek megoldásának elősegítése, különösen a területfejlesztés, az épített természeti környezet védelme, az alapfokú nevelésről, oktatásról való gondoskodás, a sport támogatása, az egészséges életmód közösségi feltételeinek megteremtése.

A közalapítvány bevételei elsősorban szervezetek, személyek befizetéseiből és alapítványi támogatásokból erednek. Az egyéni támogatók a függelékben néhány sornyi ismertetést írhatnak magukról, családjukról, hivatásukról és Balatonfüredhez való kötődésükről. A terjesztést és a közalapítvány kiadói tevékenysége iránti érdeklődés fenntartását is szolgálja, hogy a könyvbemutatókon meghívóval megjelenők a szerzők által dedikált tiszteletpéldányt kapnak, így egy évtizednyi idő alatt 60 kötetből álló helytörténeti kiskönyvtárat rakhattak össze könyvespolcukon.

A kiadványok köszöntőjét szinte minden esetben a város polgármestere írja, aki a könyvbemutatókon a jelenlétével is megtiszteli a könyvsorozatot. Az új kiadványokról és a könyvbemutatókról rendszeresen tudósít a helyi sajtó és a Füred TV.

A közalapítvány támogatja az emlékhelyek létesítését. 2002-ben kiemelt feladat volt a II. világháború hősei és áldozatai emlékére készült „Katona a hóban” nevű szobor felállítása és a Szívkórház előtti parkban lévő zenepavilon felújítása. A 71-es főút körforgalmában egy 1820-ban készült szőlőprést helyeztek el, amely Balatonfüred egyik jelképe lehet. Közreműködtek és anyagilag támogatták Deák Ferenc emlékművének létrehozását. Támogatásukkal 2006-ban emléktáblát helyeztek el a volt községháza falán, amelyben működött a Balatonfüredi Szőlőműves Felső Népiskola. A levéltári kutatások eredményeként a gyógyfürdőt 1702-ben megalapító Flasker András tiszteletére 2007-ben emléktábla került a Szívkórház falára.

A közalapítvány indokolt esetben pénzügyi támogatást adott a Helytörténeti Gyűjtemény gyarapításához. Jelentősebb tétel volt a pannonhalmi könyvtárban őrzött 1863 és 1917 közötti balatonfüredi nyomtatott vendégnévsorok másolatban való megszerzése. Támogatják Galamb József szőlésze-

ti-borászati felügyelő szakkönyvekből, jegyzetekből álló hagyatékának a megvásárlását.

A Balatonfüred–Csopak Tája Szövetkezet és a települési önkormányzatok támogatásával az 1990-es évektől kezdve 14 Balaton-felvidéki település és a borvidék történeti monográfiája jelent meg és jutott el több tízezres példányszámban ingyenesen a településeken élő családokhoz. Ilyen eredményes szponzorálásra a hazai gyakorlatban nincs példa.

Ebben a sorozatban jelent meg 1999-ben Lichtneckert András szerkesztésében a *Balatonfüred és Balatonarács története* című kötet, az óváros monográfiája. A közalapítvány első és mindmáig legnagyobb kiadással járó feladata a várostörténeti monográfiának több mint négyezer balatonfüredi családhoz való ingyenes eljuttatása volt, amelyet támogatásokból, reklámbefizetésekből sikerült megvalósítani. A monográfia az ezredfordulóig megjelent publikációkra és új kutatásokra építve mintegy kétezer jegyzettel és levéltári forrás felhasználásával készült el. A kötet név-, tárgy- és helymutatója külön kötetben 183 oldalon jelent meg. A természettudósok, régészek, néprajzkutató, irodalom- és sporttörténész által is biztosított gazdag tartalom ellenére a bemutatón a hozzászólók kifejezték az igényt arra, hogy az összetett településszerkezetű és színes társadalmi összetételű Balatonfüred város történelmi múltja minél sokoldalúbban és mélyebben legyen feltárva és publikálva.

A közalapítvány Gubicza Ferenc kuratóriumi elnök sorozatszerkesztésében 1999-től napjainkig hatvan kiadványt jelentetett meg. Az első szakaszban többséget alkottak azok a művek, amelyek a város kiemelkedő közéleti és szakmai tevékenységét felmutató személyiségeinek életútját mutatták be. E műfajban Fülöp Lajos, Zatkalik András és Praznovszky Mihály jeleskedett szerzőként, és helyet kapott a sorozatban a település történetét elsőként feldolgozó Zákonyi Ferenc életműve is. A levéltári kutatások eredményei az első kötet megjelenése után öt évvel jelentkeztek. A közalapítvány 2005-ben kiadta Bánkúti Imre: *Veszprém megye a Rákóczi-szabadságharcban* című munkáját is. 2006-tól a kiadványok megírásába több levéltáros, helytörténész, pedagógus, nyelvész, gazdasági és kulturális területen dolgozó szerző is bekapcsolódott, így ettől kezdve a sorozat többségét a levéltári

forrásokra is építő történeti feldolgozások és forráskiadványok alkották. A Közalapítvány a kiemelkedően teljesítő szerzőknek és szerkesztőknek tb. kulturális nagyköveti címet adományozhat.

A szokásosnál nagyobb volt az érdeklődés Wagner Imre: *A balatonfüredi hajógyár története* és Némethné Rácz Lídia: *Balatonfüred nevezetes épületei* című könyve iránt, amelyet Ráday Mihály mutatott be az alkalomhoz illő környezetben, a Jókai villa kertjében. Elfogyott a *Márványtábla helyett* című, Elek Miklós szerkesztésében megjelent kötet, amely a helyi társadalmat vezető személyiségeknek és családoknak állított méltó emléket. Sokan jöttek el Z. Karkoványi Judit: *Hiányjel: fejezetek a balatonfüredi zsidók történetéből* című kötetének bemutatójára, amelyen emlékezetes előadást tartott Glatz Ferenc akadémikus. Rácz János új szint hozott a kiadványsorozatba a szőlő- és borkultúráról, terménykiállításokról és a balatoni halászatról szóló nyelvészeti szempontokat is érvényesítő munkáival.

Balatonfüred gazdag irodalmi és történelmi hagyományokban. Pálóczi Horváth Ádám, Jókai Mór és a Lipták ház révén irodalmi életünk egyik vidéki központjának számított. Eötvös Károlyon kívül többek említhetők füredi és balatoni kötődéseik okán. Eddig a közalapítvány öt neves íróról – Krúdy Gyula, Keresztury Dezső, Illyés Gyula, Németh László, Déry Tibor – adott ki önálló kötetet. A gyűjteményes munkák közül kiemelendő Matyikó Sebestyén József 2006-ban kiadott *Oh Füred, drága Helikon* című kötete. *A balatonfüredi színházak és színészet* 1831 és 1861 közötti történetét Hudi József dolgozta fel. A Széchenyi évfordulóra a közalapítvány *A Széchenyi-Széchenyi család és Balatonfüred: történelem és kultusz* című kötettel készül, amelynek megírásával és összeállításával Ács Annát és Lichtneckert Andrást bízta meg.

Egy évtizedes munka után eljött a kézikönyvek kiadásának ideje. 2011-ben Balatonfüred város a 800. évfordulóját ünnepli. Erre az alkalomra megjelent Tóth-Bencze Tamás *Balatonfüred az évszámok tükrében* című kronológiai kötete és a *Balatonfüredi életrajzi lexikon*, amelynek főszerkesztője Baán Bea. A gyógyfürdő történetéről szóló monográfiával befejeződik az egyes településrészek történetéről szóló sorozat, amelynek tagjai: *Balatonfüred és Balatonarács története* (1999); *Az arácsi szőlőhegy és szőlőhegyi önkormányzat története* (2006, PhD-értekezésként 2008); *A balatonfüredi szőlőhegy és szőlőhegyi önkormányzat története* (2008); *A balatonfüredi savanyúvízi gyógy-*

fürdő és a Szív-kórház története (2012). A négy kötetet nagyobb részben Lichtneckert András írta, ill. írja. A közalapítvány tervbe vette a *Balatonfüredi járás történetéről* szóló kötet kiadását is.

Helytörténelem és forráskiadványok a közalapítvány kiadványsorozatában:

Lichtneckert András szerk.: *Balatonfüred és Balatonarács története*, 1999.

Tóth-Bencze Tamás: *Balatonfüred–Balatonarács története névmutatója*, 2006.

Katona Csaba: *Deák Ferenc és Balatonfüred*, 2004.

Fazekas Miklós: *Az észak-balatoni vasút története 1909–1999*, 2005.

Rácz János: *Füredi terménykiállítások és borünnepek*, 2006.

Lichtneckert András: *Az arácsi szőlőhegy és szőlőhegyi önkormányzat története*, 2006.

Tölgyesi József: *A balatonfüredi polgári iskola története 1906–1948*, 2006.

Wagner Imre: *A balatonfüredi hajógyár története 1881–1996*, 2006.

Rácz János: *Balatonfüred a szőlő és a bor nemzetközi városa 1987–2007*, 2007.

Elek Miklós szerk.: *Márványtábla helyett*, 2008.

Katona Csaba: *Slachta Etelka balatonfüredi naplója (1841)*, 2008.

Katona Csaba: *Écsy László balatonfüredi fürdőigazgató naplója 1850–1852, 1856*, 2008.

Lichtneckert András: *A balatonfüredi szőlőhegy és szőlőhegyi önkormányzat története*, 2008.

Némethné Rácz Lídia: *Balatonfüred nevezetes épületei*, 2008.

Lichtneckert András: *Écsy László balatonfüredi fürdőigazgató naplója 1863–1892*, 2008.

Hudi József: *A balatonfüredi színházak és színészet története 1831–1861*, 2008.

Z. Karkovány Judit: *Hiányjel. Fejezetek a balatonfüredi zsidók történetéből*, 2008.

Rácz János: *Gyümölcs, szőlő Balatonfüreden*, 2009.

Wöller István: *Balatonfüredi malmok*, 2009.

Rácz János: *Halászat Balatonfüreden és környékén*, 2010.

Lichtneckert András: *A balatonfüredi fürdőbizottság jegyzőkönyvei 1855–1917*, 2010.

Némethné Rácz Lídia: *A régi Balatonfüred: múltidéző képeskönyv*, 2011.

Tóth-Bencze Tamás: *Balatonfüred az évszámok tükrében*, 2011

SZENFNERNÉ VARGA ANIKÓ

A BALATONFÜREDI HELYTÖRTÉNETI EGYESÜLET TEVÉKENYSÉGE (1995 – 2010)

Egyesületünk 1994. december 15-én alakult – az előző esztendőben avatott – Városi Helytörténeti Gyűjtemény épületében, amely ma is székhelyünk (Arany János utca 12.). Nem véletlen, hogy ott, hiszen a gyűjtemény feladata azonos egyesületünk céljaival, kölcsönösen segítjük egymás munkáját. Az egyesület létrehozását szorgalmazó akkori AKSZI (Aranyhíd Kulturális Szolgáltató Intézet) erkölcsi és anyagi támogatása alapot adott ahhoz, hogy a füredi helytörténeti kutatómunka szervezett keretek közé kerüljön.

1995. február 14-én megtörtént cégbírószági bejegyzésünk, majd egyesületünk 1998-ban közhasznúvá vált. 2001-ben elkészült logónk, amely Füred falu 1695-ös pecsétjének grafikai másolata.

Alapításkor elnökül prof. dr. Horváth Mihályt, a tudós füredi lokálpatriótát választottuk. Titkárunk Németh Ákosné Rácz Lídia könyvtáros, a gyűjtemény és az egyesület megálmodója és megszervezője lett, aki ezt a tisztséget nyugdíjazásáig nagy szakértelemmel látta el. Utódja Elek Miklós könyvtáros, a Városi Helytörténeti Gyűjtemény vezetője lett. Prof. dr. Horváth Mihály 9 éves munka után lemondott. A közgyűlés 2003-ban Szenfnerné Varga Anikót, a Bem József Általános Iskola igazgatóhelyettesét választotta elnökül. Titkári megbízatásától – nyugdíjba vonulása miatt – megvált Elek Miklós tagtársunk. Utóda jelenleg is Tóth Györgyi könyvtáros, múzeumpedagógus, a Városi Helytörténeti Gyűjtemény dolgozója. Elnökségünk tagjai voltak: dr. Dibusz László, György Péter, Szenfnerné Varga Anikó, Tóth Attila és Tóth Györgyi. Jelenlegi tagok: Bertók Gyula, Egervári Tivadar, Karika Erzsébet.

A maroknyi (25 fős) alapító tagságot különböző korosztályú emberek alkották, más-más foglalkozási körökből jöttek, de azonosak voltak abban, hogy szívesen és lelkesen munkálkodtak, kutattak a település feltáratlan, gazdag múltja után. Gyűjtötték a még fellelhető dokumentumokat, és megismertették azokat előadásokon, kiállításokon és különböző kiadványokban.

A megalakulás óta szándékaink, céljaink változatlanok maradtak. Tagjaink számtalan értékes tárgyi emlékekkel, régi iratokkal, könyvekkel, újságokkal, fotókkal, képeslapokkal gazdagítják a Városi Helytörténeti Gyűjtemény anyagát. Öröndetes, hogy taglétszámunk 17 év alatt 71 főre emelkedett.

Évente elnökségi ülésen készül el provizórikus munkatervünk, amelyet a februári beszámoló közgyűlésen a tagság kiegészít, illetve véleményez. Havonta találkozunk szervezett vagy kötetlen programokon. Az egyesületi napok várható eseményeire Hírlevél emlékezteti tagjainkat.

Egyesületünk az országosan ismert személyek mellett kiemelten ápolja azon füredi polgárok emlékét, akik sokat tettek a településért, emlékük megőrzése erkölcsi kötelességünk. Sírjaiknál – évfordulók esetén – megemlékezést tartunk (pl. Dicenty Dezső szőlész-borász, dr. Csajághy Gábor vegyészkutató, Molnár Aladár, a szeretetház megalapítója, Ujhelyi Károly ezermester stb.), emléktáblákat, emlékhelyeiket megkoszorúzzuk, illetve posztumusz kitüntetésekre teszünk javaslatokat.

Emlékezés Csajághy Gáborra (1998)

Így kapott Pro Urbe díjat halála után Bálint Jánosné, akinek nemes adománya a helytörténeti gyűjtemény épülete, Peremartoni Nagy Sándor faipari mérnök és Szekér Ernő agrármérnök lokálpatrióták, akik szívügyüknek tekintették a balatoni, közelebbről a füredi táj védelmét, népszerűsítését.

Közterületek elnevezéséhez is gyakran kérjük véleményünket, máskor mi kezdeményezzük a névadást (pl. Cséplő Ernő, Bata Ferenc, Lapos teleki, Györök György, Protiwinsky Ferenc utca).

Szakemberek által nagyra értékelt segítséget nyújtottak tagjaink a Füred monográfia készítése során.

Kiállításokhoz is sok értékes dokumentumot ajándékoztak vagy kölcsönöztek tagjaink, pl. Várostörténeti kiállítás (1996); A szabadságharc füredi emlékei (1998); 100 éves a Balatonfüredi Polgári Iskola (2005).

Protiwinsky Ferenc festőművész születésének 120. évfordulóján a Jókai Mór Emlékmúzeumban nyílt kiállítás, melynek megrendezését egyesületünk kezdeményezte, a képek összegyűjtésében is segédkeztek tagtársaink (2004).

Javaslatunkra visszekerült helyére a Jókai obeliszk (2006). Emléktáblák elhelyezése előtt kikérjük véleményünket, több ízben egyesületünk hívta fel a figyelmet egy-egy emlékjelre érdemes személyiségre. Javaslatunkra kapott emléktáblát a Szívkórház falán dr. Schmidt Ferenc igazgató-főorvos, a táblán látható dombormű elkészítését szervezetünk finanszírozta. Mindig nagy érdeklődés kísérte az általunk szervezett előadás-sorozatokat. Kezdetben (1994–2000) ezek szervezésében az AKSZI támogatott bennünket, később a Városi Könyvtár. Pályázati pénzünkből finanszíroztuk a foglalkozásokat.

Megyei és országos szakemberektől hallhattak az érdeklődők településünk római kori, államalapítás előtti és középkori életéről, a reformkori Füred fürdőkultúrájáról, az írott dokumentumokban való kutatás módszereiről. Helyismereti előadás-sorozatunk a 19. századi füredi gyermekek életével, irodalmi hagyományainkkal a 18. századtól a kortárs irodalomig és Balatonfüred természeti kultúrájával foglalkozott.

Mindig nagy gondot fordítottunk arra, hogy az ifjúságot is bekapcsoljuk a helytörténeti munkába. 2008 óta szervezünk nyári helytörténeti tábort,

amely iránt egyre nagyobb az igény és az érdeklődés. Szervezője és vezetője egyesületünk titkára.

Táj és ember – helytörténeti nyári tábor (2010)

Büszkéek vagyunk a tíz éves folyóiratunkra, amelyben színvonalas írásokkal találkozhat a város múltja iránt érdeklődő olvasó. Helytörténeti kutatásokat, honismereti tanulmányokat, családtörténeteket stb. ismerhetünk meg az írásokból. A cikkek szerzői nagyrészt az egyesület tagjai, de számos levéltári, múzeumi, könyvtári szakember, Füredről elszármazott, de magát még mindig füredinek valló szerző publikált a lapban.

A folyóirat évente háromszor jelenik meg. Az újságot tagilletményként kapják meg az egyesülethez tartozók.

A Balatonfüred Városért Közalapítvány ez ideig 60 könyvet jelentetett meg. Ezekből 27 kiadvány szerzője illetve szerkesztője egyesületi tagunk.

Önkormányzatunk egyre több helytörténetet érintő kérdésben kéri ki véleményünket, és lehetőségeihez mérten támogatja egyesületünk szakmai munkáját. Programjainkat a tagdíjon kívül az elnyert pályázatok segítségével valósítjuk meg.

Tagjai vagyunk a Megyei Honismereti Egyesületnek.

Elfoglultság nélkül írhatom, hogy tagjainkat a múlt iránti felelősség, a tenni akarás, a hagyományörzés és ápolás, a szorgalmas gyűjtő és kutatómunka jellemzi.

Talán ezt igazolja az az elismerés is, amelyet 2007-ben az Országos Honismereti Szövetségtől kaptunk. Munkánkat emléklappal jutalmazták.

ÁCS ANNA

MÚZEUMI TERVEK, REMÉNYEK BALATONFÜREDEN

Az 1904-ben markáns célkitűzésekkel a balatoni fürdőélet fejlesztésére alakult Balatoni Szövetség kiemelt gondot fordított a térség múltjának feltárására és bemutatására. Öt év múltán már „múzeumot” rendezett be Badacsonyan, Kisfaludy Sándor egykori házában. Valójában azonban csak a ház egyik szobájában tárták a látogatók elé a vár regéivel a Balaton-felvidéknek kultuszt teremtő s Füreden közházakat építő költő relikviáit. A térségben jelentős múzeumi gyűjtemény két városban jött létre: Keszthelyen a ténylegesen 1898-tól működő Balatoni Múzeum Egyesület fenntartásában, általános gyűjtőkörrel, míg Sümegen 1907-től az Állami Darnay Múzeum, a vaskereskedőből szenvedélyes régésszé lett Darnay Kálmán államnak ajándékozott híres magángyűjteményéből. Keszthelyen 1925–28 között készült el az impozáns múzeumépület, amelynek gyűjteményébe olvasztották a sümegi múzeum anyagának jelentős részét 1938-ban.

Ekkortájt, az 1930-as évek elején vetette fel az ötletet dr. Sebestyén Gyula, a Magyar Nemzeti Múzeum nyugalmazott igazgatója, a Balatonhoz sok szállal kötődő etnográfus, történész, hogy Balatonfüreden alapítsanak kultúrházat és múzeumot. A szövetség folyóiratában, a Balatonfüreden szerkesztett Balatonban megjelent cikkében hangsúlyozta, hogy mielőbb el kell kezdeni a térségben a régi tárgyak gyűjtését, mert „azok különben elvesznek a jövő számára”. Sebestyén a Balatoni Múzeum mellett helyi jelentőségű gyűjtemények létrehozását szorgalmazta. Felhívása hatására Füreden is gyűlt az anyag s a szövetség tulajdonába került a korábbiakhoz. A fürdőhelyen a szövetség 1927-ben átadott üdülőháza egyik emeleti folyosójának szűk helyén, két üveges szekrényben összezsúfolva helyezték el. Ez rendkívül vegyes gyűjtemény volt: régészeti, földtani, „kegyeleti” és népművészeti tárgyakat, leveleket, kéziratokat egyaránt tartalmazott nem csupán Füredről, hanem a Balaton tágabb vidékéről. 1944 elején még kölcsönszekrényben, mindenféle leltározás, feldolgozás nélkül tárolták a relikviákat. Ezért Gáspárdy Andor (Aladár), a Balatoni Szövetség igazgatója a szövetség Budapesten tartott márciusi közgyűlésén indítványt terjesztett elő, hogy dr. Darnay Béla, a keszthelyi Balatoni Múzeum 1941-ben kinevezett igazgatója készítsen jegyzéket a füredi anyagról s azt helyezze el a keszthelyi múzeumban, mint az egyedül illetékes

és legjobb helyen, a Balatoni Szövetség ajándéka-ként. A közgyűlés dr. Margittay Rikárd Balatonkutató, újságíró, a Balatoni Kurír munkatársa javaslatára azonban úgy döntött, hogy csak az általános balatoni tárgyakat, dokumentumokat engedik át a múzeumnak, a helyi vonatkozásúakat a füredi Gyógyterem egyik kisebb termében létesítendő fürdőkönyvtárral együtt, megfelelő szekrényekben elhelyezve kell a közönség elé tárni. „Mert Balatonfüred múltja egymagában is van olyan gazdag, hogy egy helyi vonatkozású gyűjteményben elegendő bőségű anyagot szolgáltatasson” – indokolta javaslatát. Margittay a közgyűlésen beszélt, majd a Balatoni Kurír hasábjain így írt a gyűjtemény, más szóhasználatában emlékmúzeum anyagának kiegészítésére vonatkozó elképzeléséről: „1. A tihanyi apátság könyvtártermében levő asztalokon, polcokon számos Tihanyban és Füred környékén talált ókori lelet, edény, kard stb. látható. 2. Néhai Mangold Gusztáv hagyatékában számos füredi vonatkozású tárgy van, mint például a régi lebontott színház színlapjai, Blaha Lujza báli cipője, Bizay „báró” botja, a Kisfaludy gőzös lánc stb. 3. A Balatoni Kurír 1939. augusztus 3-i számában dr. Sebestyén Gyula egy badacsonyi emlékmúzeum létesítése végett felajánlotta saját, sok füredi vonatkozású képet stb. tartalmazó becses gyűjteményét, amely ha már Badacsonyra nem kerülhetett, talán Füred részére megszerezhető volna. Akadnának ezenkívül még Jókai, Deák, Kisfaludy stb. ereklyék, nem is szólva az újabb időkbeli Füred szellemi haute volée-jának idővel szintén kortörténeti jelleget öltő emléktárgyairól Mindezeknek csakis Balatonfüreden s nem a Balaton más pontján van méltó helye” – állította Margittay s így zárta cikkét: „... ezért a Balaton közönsége csak hálás köszönettel adózhat a füredi múzeum létrejövetelét döntő súlyú szavakkal megvalósítható vezető férfiakkal.” Szekeres Bónis fürdőkormányzó és gróf Széchenyi György az apátság, illetve az üdülőhelyi bizottság nevében támogatták Margittay javaslatát, vállalták a gyűjtemény „kellő elhelyezésének” gondját.

Dr. Darnay Béla el is kezdte a kis gyűjtemény leltári feldolgozását, bár kifogásolta rá vonatkozóan a múzeum elnevezés használatát. Csak egyetlen Balatoni Múzeumunk van, ez a keszthelyi múzeum, állította joggal. A létesítendő füredi gyűjtemény kiállítását az itt megforduló sok ezer vendég

miatt tartotta fontosnak Gáspárdy s az „üvegszekrények” beszerzését is biztosítottak látni. A gyűjtemény fenntartására, tudományos feldolgozására pedig garanciát látott a Füreden gyakran megforduló bencés tanárokból.

A szép tervek a II. világháború utolsó előtti évében fogalmazódtak meg, tekintet nélkül a háborús viszonyokra, a jövőbe vetett hittel. Sajnos nem valósulhattak meg. Az összegyűlt anyag egy része is örökre eltűnhetett, megsemmisülhetett, illetve átmenthették az 1950-es évek elején létesített kis füredi helytörténeti múzeumba. Ennek létrehozása dr. Zákonyi Ferenc és Körmendi János, valamint a lokálpatrióta fürediek elévülhetetlen érdeme. Zákonyi Ferenc 1951-től a Veszprém Megyei Tanács Idegenforgalmi Hivatalát vezette. Központi irodájuk Füreden volt, a település leglátogatottabb részén, az egykori fürdőtelepi Engel-villában (Ma Tourinform Iroda és a Balatoni Borok Háza). A hivatalvezető nagy gondot fordított a helyi értékek megmentésére és bemutatására meggyeszte, de füredi lakosként s jeles helytörténeti kutatóként különösen Balatonfüreden. Körmendi János szintén a település polgáraként és üdülőhelyi előadóként viselte szívén az egyre gyarapodó gyűjtemény sorsát. A hivatali épület jobb szárnyában, külön teremben kapott helyet a jobbára tárlókban elhelyezett anyag. Körmendi János örömmel és nagy szakértelemmel mutatta be a kiállítást a vendégeknek és helyi sétákat is vezetett.

„A kis múzeum Balatonfüred múltjának országos jelentőségű művelődési emlékeit tartalmazza: egyrészt a reformkori Füred látogatottságáról adott képet, hazai és külföldi nagy emberek arcképeit, eredeti aláírással ellátott szállodai számláit, idézetekkel tarkított emlékeit láthatta az érdeklődő. Ez az arcképcsarnok volt olyan érdekes és értékes, mint a Jókai Múzeum kiállítása. A gyűjtemény másik része a színháztörténeti kiállítást tartalmazta,

amely a Dunántúl első, és az ország harmadik kőszínházának emlékeit tárta fel, s felbecsülhetetlen kultúrtörténeti jelentőségű.” Páldy Róbert füredi polgár, 1955-től a Veszprém Megyei Könyvtár igazgatója 1959 augusztusában már múlt időben írhatott a Középdunántúli Napló hasábjain a kis múzeumból. Ugyanis annak anyaga – többek között az egykori kőszínház makettjével, amely később a Jókai Múzeum állandó kiállítását gazdagította, 2010-től pedig a Városi Múzeum tárlatán látható – a közel évtized alatt „kinőtte a hivatalt”. A dokumentumokat, tárgyakat egy ideig ládákból tárolták az irodákban, majd a Jókai Múzeumba kerültek át, hogy ott egy még kihasználatlan helyiségben állítsák ki. Ám ehhez nem járult hozzá a Megyei Tanács Művelődési Osztálya, így a Kerek templom altemplomában helyezték el. Aztán felmerült az ötlet, hogy Tihany múzeumában kapjon helyet, majd a Községi Tanács és az Idegenforgalmi Hivatal azt javasolta, hogy *„építsék fel Balatonfüreden az amúgy is szükséges fürdőtelepi könyvtárat, olvasótermet, tanácskozó helyiséget, s ezzel együtt helyezék el a helytörténeti kiállítást is”*. A Művelődési Minisztérium Múzeumi Főosztálya viszont nem adott engedélyt a terv megvalósítására, a Balatoni Múzeumban akartak helyet adni a füredi gyűjteménynek. Azonban a helyiek nem járultak hozzá *„Füred emlékeinek Keszthelyre való telepítéséhez”*.

Végül a kis múzeum anyaga a Jókai Múzeumba és Tihanyba került át, ám annak tihanyi sorsáról sajnos nincs tudomásunk.

A füredi múzeum történetében új fejezet kezdődött Bálint Jánosné Köves Lidia nemes adományozásával. Zákonyi Ferenc egykori munkatársa, a füredi kemping vezetője végrendeletével a Veszprém Megyei Idegenforgalmi Hivatalra hagyta házát, azaz a kikötéssel, hogy az kizárólag Balatonfüred Város Helytörténeti Múzeumának adhat otthont.

Az Engel-villa a Kisfaludy utca felől, 1905-ben

SÁRKÖZINÉ SÁROVITS HAJNALKA

HELYISMERET A VÁROSI KÖNYVTÁRBAN

„A Balatoni Szövetség 1944. évi tavaszi közgyűlésén dr. Margittay Rikárd Balaton-kutató, újságíró, a Balatoni Kurír munkatársa javaslatára úgy döntött a Szövetség, hogy csak az addig összegyűjtött általános balatoni tárgyakat, dokumentumokat engedik át a keszthelyi Balaton múzeumnak, a helyi vonatkozásúakat a füredi Gyógyterem egyik kisebb termében létesítendő fürdőkönyvtárral együtt, megfelelő szekrényekben elhelyezve kell a közönség elé tárni. „Mert Balatonfüred múltja egymagában is van olyan gazdag, hogy egy helyi vonatkozású gyűjteményben elegendő bőségű anyagot szolgáltatasson” – indokolta javaslatát.”¹

Mint a fenti idézetből is kitűnik, a helyismereti gyűjtő- és kutatómunka több évtizedes múltra tekint vissza településünk életében.

Könyvtárunkban az 1970-es évek végén, a 80-as évek elején indult meg a helyismereti-helytörténeti jellegű könyvtári kiadványok gyűjtése és feldolgozása. Megkezdődött egy különgyűjtemény kialakítása, elsősorban a település múltja iránt elkötelezett kollégáinknak köszönhetően.

Ebben a tevékenységben az úttörő munkát *Karika Erzsébet* könyvtáros végezte, aki elsősorban *Zákonyi Ferenc* helytörténeti kutató életművével foglalkozott. Az elvégzett munkát *Karika Erzsébet*: Balatonfüred helyismereti bibliográfiája (1979) című műve összegezte.

A gyűjtő és feldolgozó tevékenység felerősödött *Györgyné Juhász Katalin* igazgatói működése alatt (1989–1997), aki – bár nem volt füredi származású és füredi lakos – szívügyének tekintette a település múltját őrző dokumentumok felkutatását.

Ő hozta létre az azóta több ezerre gyarapodott képeslap-gyűjteményt; szorgalmazta, hogy munkatársai publikálják helytörténeti kutatásaik eredményeit, megkezdte a helytörténeti kiadványok megjelentetését.²

Karika Erzsébet utódként kiváló helytörténeti kutatómunkát végzett korán elhunyt kollégánk, *Pintér László* (1958–1991). Sok írása jelent meg a Balatonfüredi Napló hasábjain is.

1993-ban új feladattal, új épületrésszel bővült a könyvtár: Városi Helytörténeti Gyűjtemény létesült, amelyben a település múltjára vonatkozó írásos és tárgyi dokumentumokat gyűjtik, feltárják, rendszerezik helytörténetészeink.

Bálint Jánosné Köves Lidia – *Zákonyi Ferenc* egykori munkatársa – a füredi kemping vezetője

végrendeletével, nemes adományozásával a Veszprém Megyei Idegenforgalmi Hivatalra hagyta házáat, azzal a kikötéssel, hogy az kizárólag Balatonfüred Város Helytörténeti Múzeumának adhasson otthont.

A Helytörténeti Gyűjtemény
Arany János utcai épülete

Ezzel új fejezet kezdődött a füredi „múzeum” történetében is, hiszen adományok, ajándékok útján sok-sok, nem hagyományosan könyvtári dokumentummal gyarapodik gyűjteményünk.

A Gyűjtemény állománya: könyvek, térképek, kéziratok, fotó- és képeslapgyűjtemény, aprónyomatványok, folyóiratok, muzeális dokumentumok (néprajzi, hely- és ipartörténeti tárgyak, festmények, szobrok).

Az 1990-es évek közepén megkezdődött a Gyűjteményben található dokumentumok számítógépes feldolgozása az Eötvös Károly Megyei Könyvtár által kidolgozott program alapján, megindult a dokumentumok publikálása.

A dokumentumok archiválásához, nyilvánosság elé tárásához komoly technikai berendezésekre, eszközökre van szükség, ezeket sikerült az elmúlt években – elsősorban pályázatok segítségével – beszerezni (mikrofilm-leolvasó, fénymásoló, digitális fényképezőgép, lapszkenner).

Az Informatikai és Hírközlési Minisztérium pályázatán nyert számítógépek segítségével eMagyarország pontot alakítottunk ki (2002-től 2009-ig), e szolgáltatással látogatóink, kutatóink munkáját könnyítettük meg.

2006-ban elkészült a Helytörténeti Gyűjtemény első internetes honlapja, a közeli jövőben ennek megújult változata is látható lesz. Önállóan (www.historia-bfured.hu) és a Városi Könyvtár honlapjáról is elérhető. A honlap segítségével ismerhető létrejöttünk, tevékenységünk, a város ne-

ves személyiségei, különgyűjteményeink.

A Helytörténeti Gyűjtemény létrejötte kiváló lehetőséget nyújt a város és lakói történetének megismerésére, az elmélyült kutatómunkára, az alapos, személyre szabott információs szolgáltatásra.

Óriási fejlődésnek lehettünk tanúi az elmúlt években. Elsőként két nagyobb hagyaték került a Gyűjtemény tulajdonába: a Zákonyi- és a Lipták-hagyaték, majd egyre nagyobb számban adták (adják) át egykori családi dokumentumaikat a fürediek és a városból elszármazottak. Szerzeményezésünk kiegészül az aukciókon megszerzett dokumentumok feldolgozásával is.

A gyűjtőkör bővülése – múzeumi jellegű tárgyak szaporodása – miatt a helytörténeti gyűjtemény túllépett az egyszerű helyismereti kereteken.

2006-ban ideiglenesen, majd 2007-ben véglegesen megkaptuk a „Közérdekű muzeális gyűjtemény” címet, amely egyúttal a Gyűjteményben folyó munka elismerését is jelenti.

A Gyűjtemény munkáját Németh Ákosné Rácz Lídia irányította 1993-tól 2000-ig, 2001-től 2008-ig Elek Miklós, majd 2008-tól dr. Ács Anna muzeológus – mindhárman kiváló helytörténészek, akik munkatársaikkal: Tóth-Bencze Tamással és Tóth Györgyivel együtt számos cikkben, könyvben idézték fel településünk múltjának ismert és elfeledett eseményeit, személyeit.

Az Arany János utcai épület átadásával sajnos csak időlegesen oldódtak meg a Helytörténeti Gyűjtemény elhelyezésének gondjai. Az épületet teljesen „belaktuk”, a dokumentumok őrzése, szakszerű tárolása nem volt megoldott.

A Balaton-part Ékköve II. projekt keretében 2010 márciusától a Városi Helytörténeti Gyűjtemény a Blaha Lujza u. 3. számú, egykori fürdőigazgatói villában kapott helyet.

Sajnos, már a tervezéskor kiderült, hogy a gyűjteménynek csak töredéke fér el az új helyen: a kézikönyvtár, a képeslapgyűjtemény, a fotótár, a Lipták- és Zákonyi hagyaték, bekötött folyóiratok. Az újonnan kapott, beletárolatlan gyűjteményi anyag továbbra is az Arany János utcai épületben van – még mindig meglehetősen mostoha körülmények között.

A várostörténeti kiállítás szakmai tervezését már 2005-ben megkezdtuk. Megvalósítása 2010-ben, az „Ékkő II.” projekt keretén belül megújult épületben, az Alfa pályázat segítségével sikerült. Mindehhez komoly szakmai – helytörténeti kutató, feldolgozó, digitalizáló – munkára volt szükség. Jelenleg 4 témakörben, interaktív várostörténeti kiál-

lításban gyönyörködhetnek a látogatók: utazás, gyógyászat, Anna-bál, színház.

Az új épületbe költözést megelőzte egy szervezeti átalakítás is. A helytörténész munkatársak a városrehabilitáció során létrejött új intézményegyesítés, a Balatonfüred Kulturális Nonprofit Kft. dolgozói lettek. A gyűjteményi anyag kezelése, a szerzeményezés továbbra is a Városi Könyvtár feladata.

A Blaha utcai épület a felújítás előtt

Nagyon fontos küldetése a gyűjteményben dolgozó helytörténészeknek, hogy az ifjúságot a szülő- és lakóhely iránti szeretetre neveljék. Foglalkozások, vetélkedők, pályázatok segítségével igyekeznek megismertetni településünk múltját a város ifjúságával.

Szakmai szervezetekkel, kutatókkal tartunk fenn komoly kapcsolatokat (Magyar Országos Levéltár, Helyismereti Könyvtárosok Egyesülete, megyei és országos múzeumok).

2005-ben a Helyismereti Könyvtárosok XII. Országos Konferenciájának megrendezésében és a lebonyolításban gyűjteményünk is komoly feladatot vállalt. A konferencia résztvevőinek egy napját Füredre szerveztük.

A városi könyvtárak kötelező feladata a helyismereti dokumentumok gyűjtése, rendszerezése és rendelkezésre bocsátása. Elsősorban nyomtatott, írott dokumentumok gyűjtése az alapfeladat, de a helyismereti munkához elválaszthatatlanul hozzátartozik a képi és hangzó dokumentumok gyűjtése is.

TIOP pályázatból nyílt lehetőségünk a könyvtárral közös arculatú, a HunTéka Integrált Könyvtári Rendszerre épülő helytörténeti számítógépes feldolgozásra.

A Helytörténeti Gyűjteményben az elmúlt két évtizedben végzett helytörténeti kutató, feldolgozó, tájékoztató és publikációs munka minta értékű.

Csak ízelítő tevékenységünkéből:

- képi dokumentumok digitalizálása, tartalmi feltárása (képeslapok, fotók, térképek, oklevelek)
- egyes írásos/nyomtatott dokumentumok digitalizálása, teljes szövegű elérhetősége a Gyűjtemény honlapján keresztül (folyóiratok, hivatalos iratok, okmányok, kisebb terjedelmű, különleges történeti-irodalmi alkotások)
- a múzeumi anyag feldolgozása és publikálása
- a hagyatékok gondozása, további tartalmi feltárása (Zákonyi- és Lipták-hagyaték, egyéb családi adományok)
- adatbázisok készítése (történeti és aktuális szaknévsorok, városismertető kiadványok, cím- és adattárak a város szolgáltatásairól)
- szakirodalmi adatbázisok használata (témafigyelés, folyóiratfigyelés)
- kiadványok előkészítése, kiadása.

A Helytörténeti Gyűjtemény vállalt feladata, melyet a továbbiakban is elsőrendű fontosságúnak s támogatandónak tartunk: a helyi kultúra gondozása. A város lakói számára ez a leginkább közelálló cél- és feladatrendszer, amely „emberközeli” hozza az intézmény működését.

Magában foglalja a település, a régió természeti, kulturális, közösségi értékeinek közzétételét, a lokalpatriotizmus erősítését a könyvtári – közművelődési tevékenység sajátos formáival. (Helytörténeti kiállítások, helyi ünnepek, könyvbemutatók, találkozók, vetélkedők szervezése, a helyi társadalom kiemelkedő jelentőségű közösségeinek, személyiségeinek, ezek tevékenységének méltatása, tekintélyük gondozása, jelentőségük ismertté tétele, támogatása.)

Kiemelkedően fontos, hogy a Gyűjteményben folyó munka megfelelő nyilvánosságot kapjon.

A Gyűjteményben található kéziratok, ill. helyi visszaemlékezések, kutatások alapján állítja össze a szerkesztőbizottság – a 2001-től évente háromszor megjelenő – *Füredi História* című helytörténeti folyóiratot, amelynek megszületését Elek Miklós helytörténésznek köszönhetjük.

Részt veszünk/vettünk megyei és országos kiadványok anyaggyűjtésében (Veszprém Megyei Életrajzi és Kortárs Lexikon, Balatonfüredi Életrajzi Lexikon). Kiadványainkat illetően alapvető fontosságúnak tartom a helytörténeti vonatkozású irodalom megjelentetését, a Helytörténeti Gyűjteményben folyó feltáró munka eredményeinek bemutatását, publikálását.

Kollégáink szakmai tudását, tapasztalatait rendszeresen felajánljuk a Balatonfüred Városért Köz-

alapítvány könyvkiadói tevékenységéhez.

A Gyűjtemény helyet ad a Helytörténeti Egyesületnek, amely 1994-ben jött létre, s az alapszabály szerint mindenkori titkára a Gyűjtemény egyik dolgozója.

Célja a helyi emlékek, értékek felkutatása, összegyűjtése, előadások, helytörténeti táborok és kiwandulások szervezése, kiadványok megjelentetése.

„A könyvtár szellemi szervező erő” – közvetítő szerepet tölt be a kultúra létrehozói, és a felhasználók között.

A balatonfüredi Városi Helytörténeti Gyűjtemény igazi szellemi műhellyé vált az elmúlt években: állományának sokszínűsége, eddigi tevékenysége, a munkatársak szakmaszeretete és hozzáértése megfelelő alapot jelentenek az új feladatok megvalósulásához is.

Jegyzetek:

1. Múzeumi tervek, remények Balatonfüreden / Ács Anna = Füredi História, 2011/1. sz.
2. **1994-től minden évben megjelenik a „Füredi évfordulók” adott évre vonatkozó füzet**
1995-ben: Karika Erzsébet: *Zákonyi Ferenc bibliográfia; „Bevezetés Balatonfüred történetébe”: lakóhelyismereti olvasókönyv általános iskolás tanulók számára* / György Péter János
1996-ban: „Fejezetek Balatonfüred történetéből” / Szerk. Németh Ákosné
1997-ben: „...szép magyar hazánknak tündérvideke...” / Szerk. Németh Ákosné
1998-ban: „Csajághy Gábor emlékezete” / Írta és szerk. Németh Ákosné
2001-től megjelenik a „Füredi História” című helytörténeti folyóirat, évente 3 számmal
2003-ban: „Üdvözlés Balatonfüredről”: Válogatás a Balatonfüredi Helytörténeti Gyűjtemény képeslapjaiból / Írta és összeállította: Elek Miklós és Németh Ákosné
2004-ben: „A mindig szép Balaton”: Válogatás Cholnoky Jenő írásaiból / Szerk. Németh Ákosné; Lipták Gábor: *Aranyhíd* (3. kiad.); *Balatonfüred emlékjelei* / Írták: Elek Miklós, Karika Erzsébet, Németh Ákosné, Tóth Györgyi (1. és 2. jav. kiadás); *Balatonfüred-fürdő bencés kézikönyv* (kiállítási katalógus)
2006-ban: Mutató a „Balatonfüred és Balatonarács története” című kötethez / Összeáll. Tóth-Bencze Tamás
2007-ben: Németh István Péter: *Kalauz az Aranyhídra* / Szerk. Sárköziné Sárovi Hajnalka
2008-ban: „Márványtábla helyett”: Emlékezés füredi polgárokról, családokra / Szerk. Elek Miklós; „Balatonfüred nevezetes épületei” / Írta és összeállította Némethné Rácz Lidia
2009-ben: „Zákonyi Ferenc, a könyvgyűjtő” / Írta és összeállította Tóth Györgyi = In: *Zákonyi Ferenc: A savanyúvizek városában*
2011-ben: „A régi Balatonfüred”: Múltidéző képeskönyv / Írta és összeállította Némethné Rácz Lidia; „Balatonfüred az évszámok tükrében” / Írta és szerk. Tóth-Bencze Tamás

BAKONYI ELVIRA

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK A HAGYOMÁNYŐRZŐ ISKOLAI ÓRÁN

A Balatonfüredi Reformkori Hagyományörző Társaság 2008. április 8-án alakult Schindele Györgyné Emília asszony vezetésével. A tíz alapító tag célkitűzése volt a reformkori Balatonfüred hangulatának megidézése a korhű öltözetben megjelenő hölgyek és urak által. A balatonfüredi fürdőtelepen az utóbbi évtizedben megújuló 19. századi épületek, parkok, utak és sétányok eredeti szépségüket visszanyerve a mai Balatonfüred számára imázst teremtettek, amelyet tovább erősít a Hagyományörzők kosztümös megjelenése.

A reformkorban Balatonfüred vonzereje a sava-nyúvíznek, a jó bornak és a környezeti adottságoknak köszönhetően kialakult élénk fürdő- és társasági életben rejlett, amelynek következtében a Monarchia divatos fürdőhelyeinek vetélytársává nőtte ki magát, ma pedig a reformkori hagyományok fellelivelésével egyre nagyobb elismerést vív ki magának a magyar fürdővárosok sorában.

A Hagyományörzők a reformkor egyik legfontosabb történelmi eredményének tartják a nemzeti öntudat kialakulását. E folyamatban létrejött irodalmi és művészeti alkotások, valamint a viseleti elemek változásainak a megismerése és Balatonfüred reformkori történetének kutatása során megszerzett ismeretanyag lehetővé tette a Hagyományörzők számára, hogy a város oktatási intézményeiben – rendhagyó történelemórák keretében – kulturális ismeretterjesztő előadásokat tartsanak. Az előadások célja nem csupán az ismeretanyag közvetítése a diákok számára, ezáltal a reformkori eszmék tiszteltetére való nevelésük, hanem az előadásban tevékenyen résztvevő Magonc csoport általános iskolás korú tagjai számára a reformkor értékeivel való azonosulás elősegítése is.

A rendhagyó történelemórák az évek során meghonosodtak a város óvodáiban, általános iskoláiban és a Lóczy Lajos Gimnáziumban. A Széchenyi Ferenc Szakképző Iskolában folyó Balatonfelvidéki szőlész-borász képzés adta az ötletet a szőlész-borász múltat felelevenítő hagyományörző történelemóra megszervezéséhez.

A téma meghatározását követő anyaggyűjtés során világossá vált, hogy a középiskolai és az egyetemi tankönyvek alapján nemhogy a reformkori Balatonfüred, de még a reformkori szőlészet és borászat kérdéseit sem lehet megvilágítani. A Városi Könyvtár állományában és a megvásárolható kiad-

ványok között több olyan könyv található, amelyek levéltári források közzétételével a tankönyvekben lévő általános utalásokon és alapvetéseken túl érdemi információkat adnak a Balatonfüred környéki szőlészet és borászat múltjának feltárásához. Miatán előkerült „Az ivó céh artikulusai” című humoros forrásszöveg, az előadás eredeti címét módosítani kellett: „Szőlészet, borászat és ivászat a reformkori Balatonfüreden.” A reformkori szőlészet és borászatot bemutató műsort a következő kiadványokból sikerült összeállítani:

Lichtneckert András: A balatonfüredi szőlőhegy és szőlőhegyi önkormányzat története. Balatonfüred, 2008. – Uő.: Borászok titkai – titkok gazdái : források és szemelvények szőlészetünk és borászatunk múltjából, 1700–1871. Balatonfüred, 2007. – Oláh János: Gyümölcsfa-kertészet: a Balatonfelvidék szőlészet-borászatának hiteles leírása. Balatonfüred, 2009.

A Hagyományörzők a 45 perces műsort három részre – szőlészet, borászat, borfogyasztási kultúra – tagolva, és a részeket narratori szöveggel összekapcsolva, reformkori viseletbe öltözve adták elő. A 2009. november 18-án megtartott első előadáson szerepelt Bubla Katalin, Erbits Mária, Gombás Béla, Pataki Erzsébet, Schindele György, Vászolyiné Dobrosi Ágnes, Várayné Goróczy Éva. A szereplőket Vári Éva bemutatta a hallgatónak, az előadás végén megköszönve a figyelmüket. Az előadott forrásszövegeket válogatta, a bevezetőt, az összekötő szövegeket és a zárszót elmondta dr. Bakonyi Elvira. Néhány példa a levéltári források felhasználására:

A szőlőhegy életét a szőlősgazdákra nézve kötelező belső szabályok, *hegytörvények* vagy *szőlőhegyi artikulusok* szabályozták. A veszprémi káptalan földesurasága alá tartozó Balaton melléki szőlőhegyekre, így Balatonfüredre is érvényes hegytörvényekből idéztünk néhányat:

A szüret megkezdésére kiadott engedély előtt szüretelő gazdát 12 forintra büntessék. – Aki szőlőjét egy éven át nem gondozza, szőlőjét elveszti. – Annak érdekében, hogy a szőlőhegyi eljárások minél csendesebben folyjanak, a gyülekezetek reggel józanon folyjanak, étel után semminémű dolgot ne intézzenek, senkit ne büntessenek.

A *hegybírói eskü* szövegének hallgatása közben a diákok felismerhetik és átérezhetik, hogy egy kö-

zösség választott vezetőjének az erkölcsi felelőssége és kötelességei semmit sem változtak az évszázadok folyamán.

Az 1841-ből származó *szőlőtelepítési szerződés*, amelyet a tihanyi apát kötött az aszófőiekkel a Vörösmáli-dűlő beültetésére, felsorolja azoknak a családoknak a neveit, akik évszázadokon át fenn tartották a borvidék szőlőkultúráját, és a leszármazottaik ma is élnek Balatonfüreden és környékén.

A hagyományos szőlészet-borászat hiteles leírása Oláh János pécselyi református lelkészől maradt fenn 1854-ből. Írásából vett részletek segítik a hallgatókat a hagyományos művelésmód megértésében:

Sok költséget és munkát takarítanak meg a gazdák a karó mellőzésével annak ára, valamint levezési költsége folytán.

Elmarad a többszöri kötözés költsége is.

Hidegre, fagyra nem annyira érzékeny.

A bakművelés bizonyosan legalább kétannyi termést ad, mint a buckótőkék: közepes termésben 70–80 akó, bő termésben 100–110 akó bor terem egy hold szőlőn...

Hacsak lehetséges, tiszta időben, harmat fölszáradta után szüreteljünk. A leszedett fürtöket ne szedjük hordóba, mivel ott maguktól megmelegednek és a festőszínt, mely a bort lúgszínűvé teszi s annak színét megtöri, a szemek bőréből magukba veszik, mi az ecetesedést könnyen előidézhethi...

Februári holdfogytán tiszta, szél nélküli időt válasszunk a fejtésre. Midőn a lefejtendő hordót csapra üttük, az első edény bort töltjük külön, mivel az – különösen, ha a csaplyuk igen alant furatott – söprőt hoz ki magával a hordóból. A hordót ne emeljük meg fejtéskor, mert megzavarodván söprővel fog a bor lejőni, mi minden munkánkat hiábavalóvá tenné. A megemelés után jövő bort töltjük ahhoz, amelyet a csapraveréskor külön töltöttünk – nyolcadnapra ezt ismét tisztára fejthetjük.

A tihanyi apátság által a majorsági és dézsma-borok tárolására épített kiserdei pince 1845-ben kiadott pincemesteri és „pincekezelésről” utasítása részletes és pontos előírásokkal védi az uraság érdekeit, és a borászatot tanuló diákok számára élményszerűen közvetíti a szakmatörténeti ismereteket.

A műsor harmadik része a borfogyasztási kultúra történetéből mutat be részleteket. A borivó társasági élet szép példája a reformkorban megfogalmazott szabálygyűjtemény, amely igen szemléletesen

örökítette meg az „ivócéh” felvételi és magatartási szabályait. A forrás a ciszterci rend levéltárában maradt fenn!

Bornemszerető nemzetségből származók éppen bé ne vétetődjenek.

Sőt a jó bort vízzel elegyítők is érdemtelenek a bévételre.

Érdemtelenek a seresek is, hacsak minden meszszely serre egy fertály pálinkát egy hajtókára meg nem isznak.

Méltó a béíratásra az olyan asszony, aki igen kedveli a táncot, mert bizonyos jele, hogy a borocskát szereti kóstolgatni, mert a bor tartja a kedvet és a szerelmet.

A Hagyományörzők a reformkori szőlő- és bor-kultúrát felidéző műsort kétevente előadják a Szakképző Iskolában, hogy minden végzős hallgató megismerhesse a szőlészet-borászat helyi hagyományait. Tekintettel a nagy sikerre, több helyről kapnak meghívást.

A Hagyományörzők jelenleg a szívkörházi beutaltaknak előadható műsor előkészítésén dolgoznak, amely bemutatja a savanyúvízi gyógyfürdő életét, épített és természeti környezetét és néhány jellegzetes balatoni foglalkozást. A kiadványokban több hasznosítható anyagot találtak, mint a szőlészeti-borászati műsor készítésekor, de az előadást igazán érdekessé, színessé tevő szövegeket a levéltári forráskiadványokban és tanulmányokban lelték fel (Écsy László fürdőigazgató naplói; A balatonfüredi Kiserdő története; A balatonfüredi színházak és színészet története).

A Szakképző Iskolában tartott órán a hallgatók megtekinthették az arácsi hegyközség 1797-től 1893-ig vezetett jegyzőkönyvét és 1780. évi szőlő-hegyi artikulusait, amelyeket a Veszprém Megyei Levéltár őriz. A közokiratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről szóló 1995. évi LXVI. törvény a 13. §-ában a közlevéltár feladatává teszi a levéltári anyag oktatási és közművelődési célú felhasználásának elősegítését, valamint a levéltári tevékenység megismertetését kiadványokkal és egyéb módon. A Hagyományörzők céljai és tevékenysége összhangban vannak az idézett jogszabályhely előírásával. A levéltári forráskiadványok és feldolgozások lehetővé teszik a levéltári iratok felhasználását anélkül, hogy a felhasználóknak kellene az eredeti forrásokat felkutatni. Így a levéltári források a Hagyományörzők közvetítésével eljutnak az iskolákba és esetenként a nagyközönséghez is.

ÚJ SZERZEMÉNYEK

Az arácsi református templom és paplak egy 1918 körüli képeslapon

A Kerek templom (Lengyel Samu felvétele, 1889)

A Ferenc József-forrás kútháza egy 1911 körüli képeslapon

A Gyógyterem egy 1927 körül kiadott képeslapon

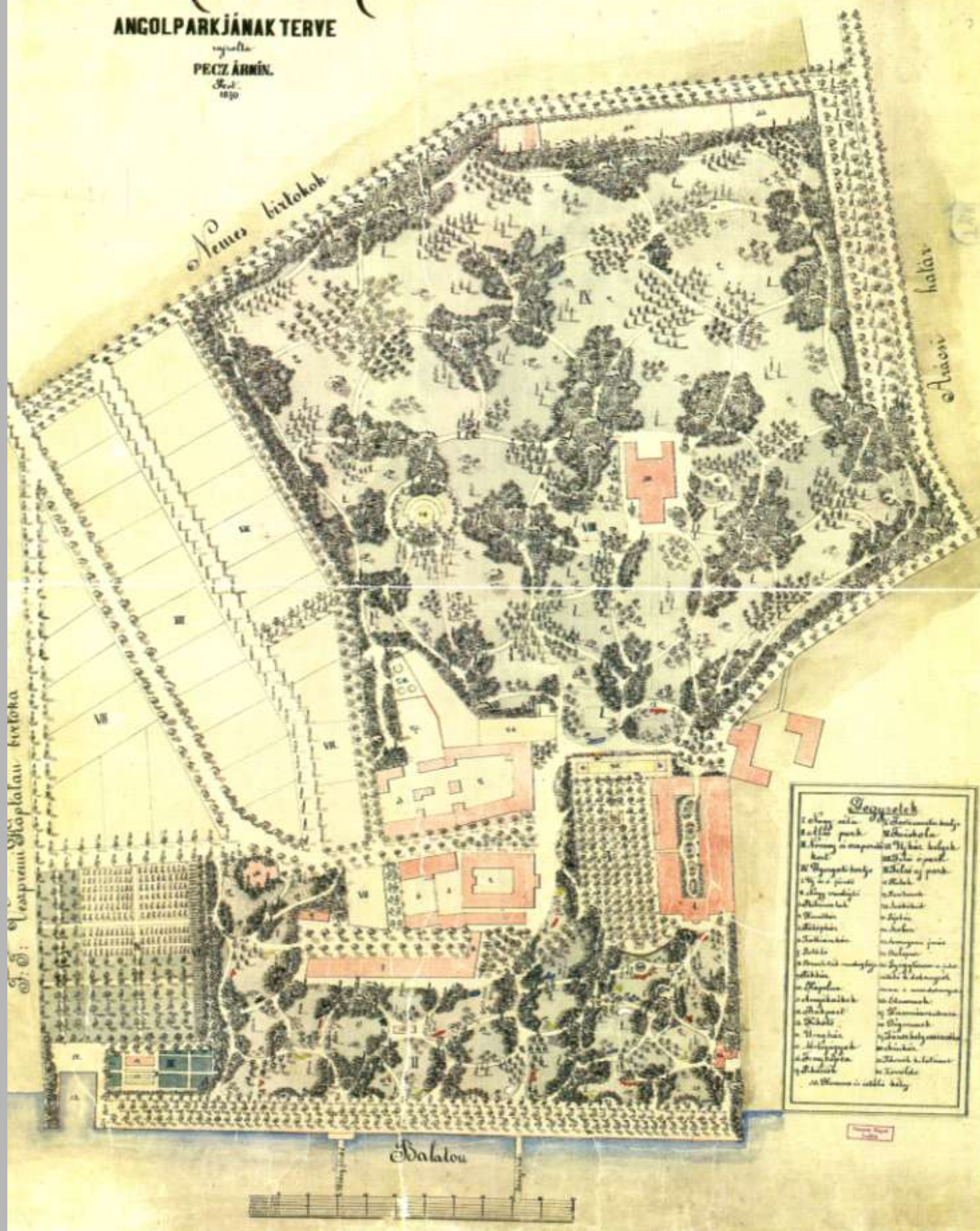

A fürdőtelep ábrázolása Balatonfüred színes kataszteri birtokvázlatán, 1858
(Veszprém Megyei Levéltár. XV. 11. b. K-83)

A B. FÜREDI FÜRDŐ

ANGOLPARKJÁNAK TERVE

rajta
PECZ ÁRMÁN.
Kész.
1870

A balatonfüredi fürdő angolparkjának terve. Készítette: Pecz Ármin pesti műkertész, 1870
(Veszprém Megyei Levéltár. XV. 11. a. T-371)